

III. TARJIMA VA TARJIMASHUNOSLIKNING DOLZARB MASALALARI SHU'BASI

MARKETING VA MENEJMENT TERMINLARINING INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI O'ZLASHMALARI

Nodira MANSUROVA,

Toshkent moliya instituti "Xorijiy tilar" kafedrasida katta o'qituvchisi

Аннотация. Данная статья посвящена изучению заимствованных терминов в английском и узбекском языках, проведён их этимологический анализ. Указаны экстралингвистические факторы пополнения лексики языков мира, обусловленные межъязыковой глобализацией. Автор констатирует, что большая часть узбекских терминов заимствована из арабского или персидского, английского и русского языков, тогда как английские экономические термины заимствованы из французского, немецкого и испанского языков.

Ключевые слова: термин, экономический термин, способы перевода, значение, текст, эквивалент, этимология, заимствованные термины.

Ma'lumki, leksikologiya jamiyatni o'zgarishlarga tilshunoslik sohalari orasida mutanosib ravishda yangilab turuvchi, yangilanishlarga nisbatan tez va tayyor turuvchi soha hisoblanib, har bir til o'zining muayyan lug'at tarkibiga ega bo'lib, jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar yoki iqtisodiy-siyosiy hayotning rivojlanishini o'zida aks ettiradi, jamiyat rivojlanishi bilan hamohang taraqqiy etadi.

Xalqlarning o'zaro savdo-sotiq, madaniy aloqa, migratsiya jarayoni, hatto davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy va siyosiy munosabatlar tillarni taraqqiy etishiga sabab bo'ladi. Bu esa ularning differensiya yoki integratsiya hodisalari asosida amalga oshadi. Tilning rivojlanish jarayoni, asosan, ichki omil, shuningdek, tashqi omillar hisobiga kengayishidan iborat. Bugungi kun tillararo globallashuv jarayoni sabab dunyo tillari lug'at tarkibining boyib borishida ekstralingvistik faktorning faollashganini ham alohida ta'kidlab o'tish joiz. XIX asrda tilimizning lug'at tarkibiga baynalminal tillar ta'sirida katta miqdordagi latincha ilmiy terminlar kirib keldi. Masalan, XX asr oxiridagi o'zbek tili uchun sammit, offshor, fyuchers, tender so'zlari ma'lum bir yangilik edi va ko'pchilik tomonidan seziladi. Muayyan vaqtdan keyin bunday so'zlar faol lug'atda o'zgarib, o'zbek tilining me'yorlariga muvaffaqiyatli moslashadi va shuning uchun neologizm ta'rifini yo'qotadi.

Tilshunoslikni rivojlantirishiga sabab bo'luvchi muhim omillardan biri mutaxassislar tomonidan terminologiya sohasidagi bilimlarning to'g'ri o'zlashtirilishi va savodli qo'llanishi hisoblanadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi iqtisodiyot sohasida qo'llaniluvchi terminlarning chog'ishtirish orqali o'rganilishi, xorijiy tillarni asl mohiyati va mazmun, ma'nosini keng yoritib berishga asos bo'ladi.

O'zbek tilida "shaxs" tushunchalar kategoriyasini ifodalovchi va -er, -or qo'shimchalari orqali shaxsni anglatuvchi ko'plab nomlar o'zlashgan so'zlardir:

a) lotin tilidan rus tili orqali (ayni vaqtda mazkur terminlar rus tilining o'zi uchun ham yevropa tillari orqali o'zlashgan bo'lib, rus tilining fonetik, grafik, morfologik xususiyatlariga moslashgan): auditor (auditor);

b) bevosita roman-german tillaridan, xususan, ingliz tilidan o'zlashgan. Masalan: sponsor (sponsor); diler (dealer); menejer (manager) [1];

Ma'lumki, marketing va menejment sohasiga oid ko'plab terminlar G'arbiy Yevropa tillaridan o'zlashgan terminlarning aksariyat qismi o'zbek tiliga vositachi rus tili orqali kirib kelgan. Bu uchinchi til sifatida o'zbek tiliga-iqtisod sohasi terminologik birliklarning fonetik, grafik jihatdan barqarorlashgan natijalarini o'zlashtirish yo'li bilan jahonga integratsiyalashuv jarayonida yuz beradi. Bunga deyarli tarkib hamda semantik kalka

usullari xizmat qiladi. O'zbek tilida terminlarning hosil bo'lishi va soha terminologik tizimining, xususan, marketing va menejment sohasining shakllanishi rus va ingliz tilidagi termin hosil bo'lishidan farq qiluvchi o'ziga xoslikka ega. Bular:

1. Vositachi til, odatda rus tili orqali lotin, qadimgi grek, roman-german, rus tillaridan o'zlashgan yoki mustaqillik davridan keying to'g'ridan-to'g'ri o'zlashgan terminlar. Masalan: import (import), inflation (inflyatsiya), option (opsiya), pension (pensiya), subvention (subventsia). Rus, arab yoki fors tillaridan o'zlashgan terminlar: finans, finansist, ekonomika, economist, dezinflyatsiya.

2. Tarjima terminlar. Masalan ingliz tilidan o'zbek tiliga, bunda:

a) faqat o'zbek tiliga oid terminlar amal qiladi; mahalliy byudjet, aylanma kassa, byudjetlarning darajasi, maxsus g'azna hisobraqami.

b) o'zlashgan termin va iqtisodiyotga oid o'zbekcha termin birgalikda sinonim sifatida amal qiladi; budget deficit-byudjet taqchilligi, finance-moliya, treasure account - g'azna hisob raqami.

O'zlashgan tushuncha deganda o'zbek tiliga avvaldan arab yoki fors tillaridan o'zlashgan va ayni vaqtda retsipiyent tilning fonetik, grafik, morfologik xususiyatlariga moslashgan holda o'zbek tilining lug'at tizimidan barqaror o'rin egallagan terminlar nazarda tutiladi. Property-mulk; price-narx; shortage-kamomad.

3. Yevropa tillaridan terminlar tarjimasini ko'pincha so'z birikma shaklida, ya'ni so'zni izohlash orqali amalga oshiriladi. Bunday ko'p tarkibli birliklar bir tarkibli birliklar singari o'zbek tilida faol qo'llaniladi.

XX asrda o'zbek iqtisodiyot terminologiyasi tadqiqi bo'yicha sezilarli ishlar olib borilgan bo'lib, binobarin bu ishlar o'zbek terminologiyasining shakllanishiga aynan rus tilining ta'siri sezilarli darajada yuqori ekanligini ko'rishimiz mumkin. Chunonchi, ko'rib chiqilayotgan faoliyat sohaslarida analogik terminologik tushunchalar mavjud emas [2].

Iqtisodiyot o'ziga xos marketing tili va terminlariga ega. Marketing korxonaning iqtisodiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega, chunki u mijozga o'z ehtiyojlarini qondirish uchun mahsulotni sotib oluvchiga yordam beradi va ishlab chiqarish sektori ushbu ehtiyojlarga tovar ishlab chiqarish orqali javob beradi. Bu jarayonlarni marketing tilida nomlashda potensial mijozlarga psixologik munosabatlarni ifodalovchi leksik birliklar mavjud. Mijozlar bilan muomala qilishda qanchalik ehtiyotkor bo'lsa, mahsulot sotish va shu bilan yuqori daromad olish imkoniyati shunchalik katta bo'ladi. Buni nazorat qilish orqali boshqarish uchun bizga marketing va menejmentga oid terminlarni to'g'ri ishlata olish salohiyati kerak bo'ladi.

Muayyan marketing kalit terminlarini tematik jihatdan tasniflash mumkin. Marketing va bozor iqtisodiyoti o'zaro chambarchas bog'liq. Marketing orqali biz bozorga to'g'ridan to'g'ri kirib boramiz, buning uchun bizga alohida maxsus termin emas, balki korxonalar bozordagi faoliyat va jarayonlarni nomlash hamda bozorni tavsiflash uchun mumkin bo'lgan barcha tasavvur qilib tushuna oladigan terminlar kerak [3]. Tez-tez qo'llaniladigan marketing terminlari XIX-asrning ikkinchi yarmida va XX-asrning boshlarida ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi asosida paydo bo'lgan. Ular marketing rivojlanishining turli bosqichlarida turlicha bo'lgan. O'zbek tilida juda ko'p so'zlar va tegishli terminlar asosan ingliz tilidan o'zlashtirilgan. Yuqorida sanab o'tilgan omillar o'zbek marketing terminologiyasida inglizcha terminlarning baynalmilallashuviga olib keldi. Iqtisodiy terminlarni o'zbek tiliga o'zlashish jarayoni odatda yangi terminologik birliklarni (shakl va ma'no) yaratishni bildiradi. Shuning uchun tahlil qilingan chet tili birliklari leksik so'zlar sifatida aniqlanishi mumkin, keyin ularni import, gibrid va o'zlashgan tarjimalarida tasniflash mumkin. Import – terminologik birliklar qabul qiluvchi tilning fonetik, grafik va grammatik xususiyatlariga moslashmagan holda to'liq qarz olishdir. Ba'zi bir kichik og'ishlardan tashqari, bu hodisa o'zbek tilida ham foydalaniladi, masalan: Marketing(ing)- marketing, bozorga kirish va egallash, savdo-sotiq, Branding(ing)- brending, mahsulot nomini reklama qilish, Factoring(ing)-faktoring, hisob-kitoblarni tashkil etish sohasidagi yangi xizmat turi [4].

Klassik va zamonaviy marketing va menejmentga oid ish unvonlari uchun asosan ushbu turdagi o'zlashma so'zlar ishlatiladi: Marketing Manager, Product Manager, Sales Manager, Key Account Manager, Communications Manager, Market Research Manager. Ushbu turdagi o'zlashma so'zlar, nafaqat nemis va ispan iqtisodiy matnlarida tez-tez ishlatiladi balki, o'zbek tilida ham hozirgi kunda ingliz qisqartma shaklida uchratish mumkin. Masalan:

C2C– Consumer-to-Consumer

C2B– Consumer-to-Business

B2C – Business-to-Consumer

B2B – Business-to-Business

E-Commerce – Electronic Commerce

PR – Public Relations

4Ps – Product, Price, Place, Promotion [5]

HR-Human Resources

Tillarda nima uchun o'zlashma so'zlar paydo bo'lishining bir qancha sabablari bor. Avvalo, ayni bir madaniyatga yangi so'z kiritiladi, agar u o'z ichiga olgan muhit bilan uyg'un bo'lgan taqdirda. Shuningdek, so'zlarni moslashtirish bilan bog'liq bir necha bosqichlar mavjud;

Jarayon quyidagi omillarga bog'liq:

1) qabul qiluvchining tili qanday rivojlanganligi;

2) so'zlovchilar qay darajada "milliy ongli";

3) xalqaro imtiyozlar;

4) filologik bilim va tilni tushunishdagi qiyinchiliklar [6; 8]. O'zbek tili terminologiyasini modernizatsiya qilish, zamonaviylashtirish, xalqaro va xorijiy so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qilish masalalarini abadiy til normalari doirasida hal qilib, hamfikrlikda izlanish zarur. Bu masalalarni yakka holda hal qilmasdan, har qanday tilni boyitish uchun butun dunyoda keng tarqalgan terminlardan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Lekin bu bilan biz hayotni keraksiz darajada murakkablashtirib va ongimizni chalkashtirib yuborishimiz kerak emas.

Aytib o'tganimizdek, o'zbek iqtisodiy terminologiyasidagi inglizcha o'zlashmalar tahlili shuni ko'rsatdiki, qabul qiluvchi tilda o'zga so'zlarning quyidagi keng tarqalgan o'tish turlari xarakterlidir: import, gibrid va leksik o'zlashma tarjimalari. O'zbek tili uchun o'zlashma so'zlarning har uch xili – fonetik va grafik og'ishlari bor yoki bo'lmaganligi ko'proq isbotlangan. Tarjimalar haqida gap ketganda, tanlangan birlik qabul qiluvchi tilning orfografik me'yorlariga moslashtirilishi kerakligini hisobga olish kerak. Ba'zan bir xil birlikning turli tarjima va imlo variantlari mavjud. Keyin to'g'ri foydalanish uchun tegishli tushuntirishlar va maslahatlar bilan o'zlashma so'zlar yoki neologizmlar lug'ati juda foydali bo'ladi. Shu bilan bir qatorda, Internet ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, qidiruv tizimi orqali biron bir terminologik birliklarni qidirish orqali har bir variant qanchalik tez-tez sodir bo'lishini aniqlash mumkin.

Yesherkina L.V ilmiy maqolalardan birida xorijiy tillardagi so'zlarni, shu jumladan ingliz tilida iqtisodiy terminlarni paydo bo'lish sabablarini to'rtga ajratgan [7]:

1) yangi hodisalar, tushunchalarni nomlash zarurati sababli: inflation, business, privatization;

2) tushunchalarni ixtisoslashtirish zarurati: ing. marketing - bozor, marketing ing. management - menejment, ing. audit - audit, ing. leasing - lizing, daromadiga ko'ra sotib olish bilan ijaraga berish;

3) ingliz tiliga asoslangan iqtisodiy terminlarning o'rnatilgan tizimlarining xalqaro qo'llanishda mavjudligi: ing. lay away – lay-away -butun narxni oldindan to'lash asosida sotish amaliyoti, ing. landing – lending yuklarni tushirish uchun to'lo), inglizcha roll over - roll-over kredit muddatini yangilash);

4) Yangi, zamonga mos so'zlardan nutqda foydalanishga intilish orqali xorijiy tildan o'zlashgan so'zlar yanada jilvakor bo'lib chiqadi. Masalan, ofis (office – ofis), auditor (inglizcha auditor – auditor), franchayzing (inglizcha franchayzing - bozor subyektlari o'rtasidagi munosabatlar turi).

Iqtisodiyot sohasida o'zbek tiliga ingliz tilidan o'zlashtirish jarayoni so'nggi o'n yilliklarda ko'p uchramoqda, ammo bu sohani ingliz tilidagi terminlar bilan boyitish XX-asr davomida kuzatilgani hammamizga ma'lum. Xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiyot aloqalarning rivojlanishi natijasida o'zbek tili lug'atiga iqtisodiy, shu jumladan menejment, marketing va tijorat sohasiga oid terminlar kirib keldi: masalan: diler (ing. dealer - treyder, agent), market (ing. market - bozor), offshor, offshor fondlari (ing. offshore - bepul, yuridik shaxslarga bojxona va soliq imtiyozlari va boshqa qulayliklar keng yaratib berilgan hudud va mamlakatlar), dumping (ing. dumping-tashlash) -1) bozorni egallash va undan raqobatchilarni siqib chiqarish maqsadida mahsulotlarni sotuv narxiga nisbatan arzoniga sotish; 2) sifati past mollar eksporti. So'zlarning o'zbek tilining kundalik hayotiga qat'iy kirib kelganligining dalili bu ularning metaforizatsiyasi va o'zbek tili grammatikasiga moslashish hususiyatiga ham egadir, o'zlashgan so'zlar nafaqat grammatik jihatdan o'zbek og'zaki muhitiga ko'nikadi, balki o'zbek tilidagi so'zlarning qo'llanilishiga ham moslashadi.

Lekin, ixtisoslashgan sohalarda maxsus terminlar, ilmiy uslubdagi matnlar qo'llanilib, mutaxassislar hech qanday izoh va tushuntirishlarsiz foydalana oladi. Bularga, iqtisodiy sohaning maxsus terminlari misol bo'la oladi. Masalan:

III. TARJIMA VA TARJIMASHUNOSLIKNING DOLZARB MASALALARI SHU'BASII

fyuchers (ing. futures - tovar yoki fond birjasidagi fyuchers operatsiyalarining bir turi: fyuchers shartnomalari shartlarini muddatini belgilagan holda sotish va sotib olish. Fyuchers shartnomalari juda kamdan-kam hollarda real yetkazib berish bilan tugaydi).

Marketing va menejment sohasi faqatgina iqtisodiy sohadas emas, balki, boshqa bir qator turdosh sohalarga ham ta'sir ko'rsatadigan keng qamrovli bilim sohasidir. Shuning uchun, xorijiy terminlar ko'plab tematik guruhlarni tashkil qiladi va quyidagi guruhlar orqali tahlil qilish maqsadga muvofiq:

1. Turli xil sohalardagi xususiy va davlat tashkilotlarining nomlari:

-konsalting(maslahat berish) – (inglizcha konsulting - bu biznes-jarayonlarni optimallashtirish, faoliyatning asosiy ko'rsatkichlarini oshirish va takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli iqtisodiy, sanoat, tijorat va boshqa masalalar bo'yicha korxonalar rahbarlari va xususiy tadbirkorlarga pullik ekspert maslahatlarini berishdir [8];

konsern (ing concern – ishtirok, manfaat) – manfaatlar, shartnomalar, kapital, hamkorlikdagi faoliyatda ishtirok umumiyliги asosida uyushgan korxonalarning yirik birlashmasi [9].

2. Har xil iqtisodiy dasturlar va tijorat faoliyati turlarining nomlari (tovarlarni sotib olish va sotish, ijara, savdo vositachiligi va boshqalar):

-Autrayt (ing. outright) – oddiy muddatli valyuta bitimi. To'lovlarni tomonlar qat'iy belgilagan muddatlarda "forvard" kursi (narxlar o'zgarishini hisobga olgan holda) bo'yicha to'lashni nazarda tutadi [10].

outsorsing (outsourcing) (out - tashqi, source - manba) ing. outsorsing – bu firma faoliyatiga xizmat ko'rsatish funksiyasining bir qismini boshqa bajaruvchi tashkilotga berish [11].

3. Iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxslarning ismlari (maqomi, kasbi, mashg'ulot turi):

-autsayder (ingliz outsider – autsayder; birja a'zosi bo'lmagan broker. Birja savdosining ayrim qonunlariga rioya qilish majburiyatini olgan holda savdo zalida ishlashga vaqtincha biron maqsadli ruxsatnoma olishi mumkin [12];

-jobber (inglizcha jobber) – birjada chayqovchi, professional birja brokeri. Jober broker sifatida ishlash huquqiga ega emas;

-konmen (ing. conman - ishonchni uyg'otmaydigan firibgar. Konmen biznesning barcha turlarida uchraydi).

4. menejment sohasidagi yangi kasblarning nomlari: menejer (ing. meneger - menejer), PR menejer (ing. PR meneger – jamoatchilik bilan aloqalar bo'yicha mutaxassis), rieltor (ing. realtor – rieltor – ko'chmas mulk agenti).

Sir emaski, jamiyatgagi ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishlar natijasida til ehtiyojlari qondirishi bilan bir qatorda ko'plab qo'shimcha yangi so'zlar paydo bo'lohasiga oid terminlar mavjud masalan: import (ing. import - import), inflyatsiya (ing. inflation - pulning qadsizlanishi), limit (ing. limit - cheklash), market (ing. market - bozor), eksport (ing. export - eksport).

Tarixiy jihat nuqtai nazaridan, birlamchi va o'zlashtirilgan terminlarni ajratish mumkin. Ko'pgina iqtisodiy terminlar ingliz tiliga lotin va frantsuz tillaridan kelib chiqqan, masalan:

Tarixiy jihat nuqtai nazaridan, birlamchi va o'zlashtirilgan terminlarni ajratish mumkin. Ko'pgina iqtisodiy terminlar ingliz tiliga lotin va frantsuz tillaridan kelib chiqqan, masalan: accrual – lotin tilidadan. "accrescere", "ad"("no") + "crescere" (o'sish); asset – lotin tilidadan etarli, audit – lotin tilidadagi fe'l "audere" "eshitish" ma'nosida; balance – frantsuz tilidan "balance" ("tarozilar"); capital – lotin tilidadagi. "caput" ("bosh"); credit – lotin tilidadagi; "credere" ("ishonch"); deposit – lotin tilidadagi "depositus" (deponere – "ulash, birlashtirish"); devaluation (lotin tilidadagi de – pasaytirish va valeo – xarajat); dividend (lotin tilidadagi dividendus – bo'linadi); emission – lotin tilidadagi "emittere" "ozod qilish" degan ma'noni anglatadi; finance lotin tilidadagi "financia" ("daromad"); passive – lotin tilidadagi "passives" ("passiv, harakatsiz").

Price – narx so'zi qadimgi frantsuz tilidan olingan bo'lib, "prix" -- qiymat, mukammallik, biror narsa yoki hurmat uchun to'langan pul ma'nonisini anglatadi [13].

Qimmatli qog'ozlar savdosida ishlatiladigan Arbitrage – ikki xil, lekin bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan bir vaqtning o'zida sotib olish va sotish bir yoki ikki xil bozordagi narxlardagi nomutanosiblikdan foydalanish uchun vositalar. Bu frantsuzcha so'z "hukm qilish" yoki "baholash" degan ma'noni anglatuvchi "arbitrer" fe'lidan kelib chiqqan. Shuni ham ta'kidlash kerakki, frantsuz tili inglizcha so'zlarning yaratilishiga ta'sir ko'rsatdi. Bizda oxiri -iser bilan yakunlanadigan frantsuzcha talaffuzli so'zlar ham bor, masalan, franchiser – franchayzer, merchandiser – savdogar.

"Entrepreneur" so'ziga e'tibor qaratsak, u fransuzcha "entreprendre" so'zidan kelib chiqqan va "zimmasiga olmoq" degan ma'noni anglatadi. Bu so'zning tarixiga nazar soladigan bo'lsak, u o'rta asrlarda shakllangan bo'lib, "faol, ishlarni bajaradigan odam" degan ma'noni anglatadi. Richard Kantillon (bu konsepsiyaga yangi ma'no qo'shib, qaror qabul qilish va tavakkalchilikni hisobga olgan holda tadbirkorlar, chayqovchilar, treyderlar va dilerlar ekanligini ta'kidladi).

Shu o'rinda quyidagilarni ta'kidlab o'tish lozinki, fransuz tilidan o'zlashgan ko'plab so'zlar lotin tilidan kelib chiqqan. Lotin tili to'g'ridan-to'g'ri ingliz tiliga o'zlashgan so'zlar uchun manba bo'lgan, ammo ba'zilari ingliz tiliga fransuz tili orqali o'zlashgan. Shu sababli ba'zan ma'lum bir termin fransuz yoki lotincha kelib chiqishini aytish qiyin. Relation so'zi fransuz tilidagi (relation) yoki lotin tilida (relatio) so'zidan o'zlashganmi degan savol misol bo'la oladi.

Hatto asosiy so'zlardan biri management italyanча maneggiare so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "otliqning otni boshqarish" degan ma'noni anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Сербиновская Н.В. Формирование и развитие терминологического поля "маркетинг" в русском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ростов-наДону, 2008.
2. Bekberganova M. Sh. O'zbek tilidagi o'zlashgan iqtisodiy terminlarning derivatsion xususiyatlari // Innovation: Journal of social science and researches. VOLUME 1, ISSUE 6, 2023.
3. Magdalena Bielenia-Grajewska. Linguistic Borrowing in the English Language of Economics // Lexis Journal in English Lexicology, 2009. – №3.
4. Mustafakulov Sh.I., Raximberdiyev O.A., Egamberdiyeva M.Sh. Iqtisodiy atamalarning izohli lug'ati. – T.:2019.
5. Bazarova F.T. Marketing. – T.: Iqtisod-Moliya, 2015.
6. Usuner Jean-Claude and Lee Julie, Marketing Across Cultures, Harlow, Pearson, 2005.
7. Ещеркина Л.В. Английские неологизмы в сфере экономики // Управление в современных системах. №1 (12) 2017 ISSN 2311-1313 32
8. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Konsalting>
9. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/k/kontsern/>
10. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Autrayt>
11. <https://www.buhgalteriya.uz/autsorsing.html>
12. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/a/autsayderlar/>
13. Webster's II DictionaryEditors, 2004: 901

РАЗЛИЧИЯ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ СТАНДАРТОВ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Дилдора ТОЛИПОВА,
*доктор философии по филологическим наукам (PhD), старший преподаватель
кафедры Иностранных языков Ташкентского государственного
университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои*

Annotatsiya. Ushbu maqolada lakunalarning turlari va tasnifi muhokama qilinadi. Milliylik va xalq mentaliteti psixologiyasi: Xalq psixologiyasi va mentalitetining xususiyatlari semantikaga ta'sir qilishi mumkin. Bu ba'zi iboralarni tarjima qilib bo'lmaydigan yoki boshqa tillarga tarjima qilishni qiyinlashtirishi mumkin. Bu shevaning faol so'zlari bo'lishi bilan bir qatorda adabiy til lug'atini boyitishda ham katta ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo muloqot, ekstralingvistik omil, ekvivalent, lakuna, realiya, etnografizm.

На сегодняшний день межкультурная коммуникация представляет собой интересное и сложное поле исследований, которое привлекает внимание ученых различных дисциплин. Это объясняется тем, что межкультурная коммуникация затрагивает широкий спектр аспектов, включая языковые,

культурные, социальные, психологические и многие другие аспекты взаимодействия между людьми из разных культур. В настоящее время существует более 300 определений культуры, каждое из которых ориентировано на круг проблем, разрабатываемых определённой отраслью знания [3; 61].

Различия национально-культурных стандартов особенно заметны в межкультурной коммуникации. Оказавшись в незнакомом обществе, человек сталкивается со многими непонятными для себя ситуациями, например, в поведении, ритуалах, обрядах, традициях той или иной нации.

Геоклиматические условия проживания народа: Особенности климата и природной среды могут повлиять на формирование языковых выражений, которые отражают определённые явления или явления, характерные именно для данного региона. Образ жизни народа и особенности его типа хозяйствования: Особенности образа жизни, способов заработка, привычек и культуры народа отражаются в его языке. Национальные традиции и обычаи: Особенности национальных традиций и обычаев также могут отразиться в лексическом составе языка определённого народа. Эти уникальные выражения могут быть сложно или невозможно точно перевести на другой язык.

Психология национальности и менталитет народа: Особенности психологии и менталитета народа могут оказывать влияние на семантику. Это может сделать некоторые выражения непереводаемыми или труднопереводимыми на другие языки.

Итак, эти экстралингвистические факторы формируют уникальную фразеологическую картину мира для каждого языка и способствуют возникновению межъязыковой лакуарности, когда выражения одного языка не имеют точных соответствий в другом языке.

При переводе слов и фраз с одного языка на другой существуют разные способы. Полные (линейные) соответствия, это случаи, когда одной лексической единице в одном языке точно соответствует только одна лексическая единица в другом языке. Это бывает при переводе некоторых технических терминов, наименований собственных и т.д. Когда применяются полные соответствия, перевод осуществляется наиболее точно и нет потерь в содержании. 2. Частичные соответствия когда, лексической единице в одном языке может соответствовать несколько лексических единиц в другом языке. Это типично для общих слов или фраз, которые имеют несколько вариантов перевода в зависимости от контекста. 3. Неполные (приближенные) соответствия, здесь соответствие между лексическими единицами не является точным, и перевод может быть несколько свободнее. В этом случае переводчик может использовать синонимы или переформулировки, чтобы передать смысл оригинала наиболее точно. При переводе важно учитывать не только лексические соответствия, но и семантический контекст, стилистические особенности, культурные нюансы и другие аспекты. Полагаясь только на лексические соответствия, можно упустить многие нюансы и тонкости оригинала.

Частичные. Концепция семантической специфики национальных языковых систем, основана на понятиях прямых и векторных эквивалентов. Прямые эквиваленты (или полные эквиваленты) – это случаи, когда однозначные слова в разных языках имеют сходные денотативные (основные) значения. То есть они обозначают один и тот же объект или понятие, и их основные семы совпадают. Однако они могут иметь различия в периферийных или коннотативных значениях, которые могут быть связаны с культурными, общественными или иными особенностями языка. Векторные эквиваленты (или частичные эквиваленты) – это случаи, когда слова в разных языках имеют сходные значения, но не до конца совпадают. Они могут различаться в основных семах, иметь семантические различия в ядерных значениях. Например, слово "шапка" в русском и немецком языках. В данном случае, это пример прямого эквивалента, так как оба слова обозначают головной убор, имеют схожее денотативное значение (основное значение), но различия могут заключаться в периферийных семах или коннотациях. Немецкое слово может содержать дополнительные семы, описывающие форму головного убора, наличие козырька и так далее, что может быть связано с культурными или стилистическими отличиями между двумя языками. Эти различия в эквивалентности между языками могут быть очень интересными для лингвистических и культурных исследований.

Абсолютные – отсутствие соответствия в одном из языков по отношению к другому сопоставляемому языку [1; 12]. Термин "безэквивалентная лексика" относится к явлениям,

когда в переводе с одного языка на другой отсутствует точное соответствие между словами или выражениями. Это означает, что некоторые концепции, понятия или культурные аспекты, выраженные на одном языке, могут быть трудно или даже невозможно переданы на другой язык без потери смысла или нюансов. В таких случаях переводчики или исследователи сталкиваются с необходимостью использовать адаптации, обходные пути или описательные обороты, чтобы передать тот контекст или смысл, который может быть утерян при прямом переводе. Исследователи могут подходить к этому явлению в широком понимании, включая в него не только отсутствие точных эквивалентов для слов или выражений, но также и более обширные культурные, исторические или социальные реалии, которые могут быть уникальны для одного языка и не иметь точных аналогов в другом языке. Это может возникнуть из-за различий в культурных ценностях, обычаях, традициях или просто из-за того, что некоторые понятия просто не существуют в одном из языков. Исследование безэквивалентной лексики и лакун может быть полезным для понимания различий между языками, а также для разработки более эффективных стратегий перевода и коммуникации между разными культурами [4; 61]. Но мы считаем такие слова реалиями. На примере узбекского языка можно привести следующие слова-реалии: тиллакош (конусообразный головной убор, украшенный драгоценными камнями), мўркон (труба в печи, откуда выходит дым), дам солиш (религиозный обряд очищения от нечистых сил), буғирсок (жаренные в кипящем масле в казане круглые кусочки теста) и др., данные слова являются реалиями, так как в сопоставляемом языке нет такого предмета и, следовательно, нет такой лексемы.

Исследователь Е.А. Эйнуллаева группирует в соответствии с многоуровневой структурой языковой лексики. Описание теории лакун в лингвистике. Лакуны – это пропуски или пробелы в языковой системе или тексте, которые могут быть вызваны различными факторами, такими как эволюция языка, культурные изменения или недостаточное знание языка говорящими. Группа лакун, включает в себя вербальные лакуны. Вербальные лакуны включают два основных типа: языковые и речевые. 1. Языковые лакуны: Это пропуски в языковой системе, когда отсутствует определенное слово, грамматическая форма или структура. Например, некоторые языки могут не иметь определенных времен глаголов или форм множественного числа. 2. Речевые лакуны: Это пропуски в конкретных текстах или высказываниях, которые возникают, когда в переводе или интерпретации текста на другой язык происходят изменения или опущения. Эти лакуны могут быть вызваны сложностями в переводе, различиями между языками или структурой текста. Речевые лакуны, в свою очередь, классифицируются на различные типы: - Фонетические лакуны - отсутствие перевода или трудности в переводе звуков или фонем из одного языка на другой. Фразеологические лакуны – пропуски в фразах, идиомах или культурно обусловленных выражениях. Грамматические лакуны -- неперебиваемые грамматические структуры или трудности в передаче грамматических конструкций. Стилистические лакуны -- пропуски, связанные с передачей стилистических особенностей, эмоций или нюансов между языками. Ее описание представляет систематизацию этих лакун в контексте лингвистического анализа. Эта концепция помогает исследователям понимать, как языки взаимодействуют и какие проблемы могут возникнуть при переводе или анализе текстов между разными языками.

Национально-культурная специфика играет важную роль в перцептивных лакунах и восприятии окружающего мира. В разных культурах люди могут воспринимать и интерпретировать одни и те же явления совершенно по-разному.

а) Время, пространство, количество: разные культуры имеют разные способы измерения времени и пространства. Например, в некоторых культурах уделяется большое внимание точности и пунктуальности, в то время как в других уделяется большее внимание гибкости и относительности времени. То же самое касается и измерения пространства. Количество может быть воспринято и интерпретировано по-разному в разных культурах – например, некоторые культуры могут ценить более крупные или более мелкие количества.

б) Восприятие человека: разные культуры могут иметь разные представления о том, что делает человека "хорошим" или "плохим". Это также может влиять на восприятие эмоций, статуса и внешности людей. Например, в одной культуре сдержанное выражение эмоций может быть

считано высокой степенью самообладания, тогда как в другой культуре это может быть воспринято как недостаток искренности.

в) Восприятие явлений природы, животного и растительного мира: религиозные и мифологические представления могут сильно влиять на восприятие природных явлений, животных и растений. Например, в одной культуре солнце может символизировать бога или божественную силу, в то время как в другой культуре оно может быть связано с другими аспектами мифологии или культурных убеждений. Итак, перцептивные лакуны действительно играют ключевую роль в формировании восприятия и интерпретации окружающего мира в контексте национально-культурной специфики. Это понимание имеет большое значение при изучении и анализе межкультурных взаимодействий, коммуникации и взаимопонимания.

В качестве примера мы можем привести понятие сутки. В узбекском языке отсутствует подобная единица. Также возникают лакунарные единицы при сопоставлении узбекского и русского языков в представлениях о времени дня. В узбекском языке обозначается время восхода солнца: бомдод, сахар – раннее утро, начало восхода; пешин, туш – середина дня, солнце достигло своего пика; аср – время ближе к закату дня; шом – время, когда солнце садится и начинает сгущаться тьма; хуфтон – время через два часа после захода солнца. Строению тела человека. Например, слова заусеница – задрвшаяся кожица у основания ногтя; кутикула – ногтевая кожица у человека, эпителиальная пленка на краю ногтевого валика,

окружающая ногтевую пластинку в нижней части ногтя, в районе ногтевой луночки, выполняет защитную роль, не давая инородным телам и бактериям проникнуть в ростковую зону. Край кутикулы представляет собой мёртвые клетки, высыхая, а затем отслаиваясь, этот край приводит к заусенице.

В заключении можно сказать, что лакунарные единицы узбекского и русского языков, отражающие национально-культурные признаки, определяемые ценностями, социально-культурными отношениями носителей языка требуют от переводчиков определённых навыков и переводческого мастерства.

Список литературы:

1. Бархударов Л.С. Двенадцать названий и двенадцать вещей // Русский язык за рубежом. – № 4. – М., 1969.
2. Лавровский П.А. Коренное значение в названиях родства у славян. – URSS, 2021. – С. 66–67
3. Проскурин Е.Г. Когнитивная лакунарность текста как проблема межкультурной коммуникации: дис. ... канд. филол. наук. – Барнаул, 2004.
4. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальное сознание. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – Воронеж: Истоки, 2007.
5. Сорокин Ю.А., Марковина И.Ю. Проблема понимания «чужой» культуры и способы устранения лакун в тексте // Русское слово в лингвострановедческом аспекте. – Воронеж: Слово, 2007. – С. 67–88.
6. Толипова Д.Г. Лексические лакуны в узбекском и русском языках: дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 2023.
7. Холманова З. Тилшунослик назарияси. – Т.: Шафоат нур файз, 2020.

TURK TILIDA ZOOKOMPONENTLI IBORALAR VA ULARNING O'ZBEKCHA TARJIMALARI

Zebo SALIMOVA,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti "Turk filologiyasi" kafedrasida katta o'qituvchisi

Аннотация. *Данная статья посвящена изучению вопроса применения зоонимов и зоокомпонентных фразеологизмов для образного изображения человека в турецком языке. Автор на примере анализа зоокомпонентных фразеологизмов турецкого и узбекского языка выявляет общие и отличительные аспекты таких единиц и даёт ценные рекомендации по их переводу.*

Ключевые слова: *язык, образ человека, характер, эвфемизм, зооним, образ, портрет, облик, аналогия, альтернатива, эквивалент.*

Olamda hamma narsa bir-biriga bog'liq yaratilganidek, insoniyat ham tabiat bilan uyg'unlikda yashaydi. Kishining xatti-harakatlari, xarakteri va tashqi ko'rinishini hayvon yoki o'simlik nomlari bilan atash yoki ularga o'xshatish buning yaqqol isbotidir. Tarixdan hozirgi kunga qadar yomon xulqli odamlar yovvoyi yirtqich hayvonlarga, ijobiy fazilatli insonlar uy hayvonlariga, sezgir, chaqqon odamlar esa ba'zi qushlarga o'xshatilishi an'ana tusiga kirgan.

Turk va o'zbek tillarida insonning turli belgi-xususiyatlarini, ya'ni uning axloqiy, intellektual, ijtimoiy belgilarini, fe'l-atvorini bildiruvchi so'zlar har xil hayvon va o'simlik nomlari (zoonim va fitonimlar) vositasida beriladi.

Hayvonot olami nomlaridan iborat zoonimlar ko'pgina tillarning leksik tarkibidagi eng qadimgi semantik guruhlardan birini tashkil etadi. Majoziy ma'no taraqqiyoti o'laroq zooleksemalar insonning fazilatlarini va harakatlarini tavsiflash uchun faol ishlatiladi. G'.Ismoilov har qanday tilning zookomponentli iboralar fondi tilning madaniyati va qadriyatlarini bilan chambarchas bog'likligini ta'kidlaydi [2].

Inson va hayvonot olami munosabati tilga ham o'z ta'sirini ko'rsatgan bo'lib, tilning leksik fondidagi zoonim komponentli iboralar guruhini shakllantirgan. Zoonim komponentli iboralar antroposentrik xususiyat bilan xarakterlanadi. Zoofrazeologizmlar tarkibida it, mushuk, qo'y, ot, ho'kiz, sigir, echki, tuya, tovuq kabi uy hayvonlari; tulki, quyon, yo'lbars, ayiq, bo'ri, sher, to'ng'iz singari yovvoyi hayvonlar; ilon, toshbaqa kabi sudralib yuruvchilar; sichqon, olmaxon singari kemiruvchilar; qushlar; suvda yashovchilar; hamda hasharot nomlarini bildiruvchi zoonimlar ishtirok etadi. Zookomponentli frazeologik birliklar ma'nosi bilan tarkibidagi so'zlarining ma'nolari orasidagi munosabatga ko'ra bunday birliklar frazeologik chatishmalar va frazeologik butunliklarga ajratiladi. Frazeologik chatishmalarining umumiy ma'nosi ularni tashkil etuvchi komponentlar ma'nosiga mos kelmaydi. Frazeologik butunlikning ma'nosi esa tarkibidagi so'zlarining ma'nosi asosida izohlanadi.

Qo'ydek yuvosh, qo'y og'zidan cho'p olmagan kabi birikmalar o'ta yuvosh, biror zarar keltirmaydigan insonlarni tasvirlashda ishlatiladi. Ba'zan qo'y so'zi yolg'iz ishlatilganda qo'pol ma'noda yuvosh, lapashang so'zlariga sinonim sifatida qo'llanadi. Qo'yko'z qo'shma so'zi o'zbeklarda ko'zning qo'ng'ir tusini ifodalashga xizmat qiladi.

O'zbek va turk tillari frazeologik birliklari qiyosiy tahlili bu tillarda zookomponentli frazeologik birliklardagi o'xshatish obyektlarining o'zaro uyg'unligini ko'rsatdi. Bu esa tillarda qiyosiy umumiylikning mavjudligidan dalolat beradi. Umumiylikka qaramay, bunday birliklar tarjimasini tarjimonlarda muayyan qiyinchiliklarni tug'diradi. J.Shabanov va X.Hamidovlar uy hayvonlari nomi qatnashgan maqol va iboralarning tarjimadagi o'ziga xosliklari haqida o'z mulohazalarini bildirgan [3].

Turk va o'zbek tillari frazeologik birliklariga nazar tashlar ekanmiz, ularning aksariyatida muqoyasa obyektlarining o'xshashligiga guvoh bo'lamiz: Biz konusurken, shube muduru keyifli keyifli guluyor: - Bulbul gibi soyluyor Fransızcaı maşallah. Bir Türk kızi için sayanı takdir doğrusu, diyordu (Reşat Nuri Güntekin. Çalıkuşu). Tarjiması: Biz so'zlashib turganimizda bo'lim mudiri nash'a qilib kulardi. - Fransuzchani bulbulday sayraydi-ya, yo olloh! Turk qizi uchun maqtovga sazovor bir fazilat, - deyardi" (Pashod Нури Гунтекин. Чоликуши. Туркчадан М. Исмоилий таржимаси). Yoki: Deminden beri yukarıda talebelerimin vazifelerini

tashih ediyordum. Kapı çalındı, Munise aşağıdan: - Abacığım, misafir geldi, diye seslendi. Taşlıkta siyah çarşafli bir hanım geziniyor; yüzü kapalı olduğu için tanımadım, tereddütle: - Kimsiniz efendim? diye sordum. Birdenbire ince bir kahkaha ko-ptu; hanım, kedi gibi boynuma sıçradı. Meğerse Munise imiş (Reşat Nuri Güntekin. Çalıkuşu). Tarjiması: Uyda o'tirib o'quvchilarimning daftarlarini ko'rayotgan edim. Eshik taqilladi. Munisa pastdan: -Opajon, mehmon keldi, - deb qichqirdi. Tashqarida qora chorshafli bir xotin aylanib yurardi. Yuzi yopiq bo'lgani uchun taniyolmadim. Taraddudlanib: - Kimsiz, afandim? - deb so'radim. Birdan kulgi ko'tarildi. Xonim mushuk singari bo'ynimga tashlandi. Tavba, Munisa ekan! Yaramas qiz meni belimdan ushlab hovlida aylantira boshladi. Hech qo'ymay yuzimni, bo'ynimni o'pa ketdi. Chorshaf kichkinamni bo'yiga yetgan qizga o'xshatib qo'yibdi (Pашод Нури Гунтекин. Чоликуши. Туркчадан М. Исмоилий таржимаси). Frazologik birliklarni tarjima qilishda ular asosida mujassamlashgan obrazning barhayot yoki siyqaligini oydinlashtirishning ham tarjima tilida asl nusxadagi lisoniy birliklarga mazmun va uslub jihatlaridan mos til vositalarini tanlashda ahamiyati katta [1; 184].

Muayyan uslubiy maqsadga erishish niyatida yozuvchilar goho zookomponentli frazeologik birliklarni biroz o'zgartirgan yoki ularni to'ldirgan holda qo'llaydilar. Masalan, turli lingvomadaniyatlarda itday, it kabi o'xshatish etalonidan "qopmoq, talamoq", "sadoqatli, vafodor", "akillamoq, irillamoq", "yugurmoq", "izg'imoq, sanqimoq", "ergashmoq", "ishlamoq, mehnat qilmoq", "otmoq, xor qilmoq", "charchamoq", "quturmoq", "yashamoq", "ichmoq" kabi ma'nolarni ifodalash uchun foydalaniladi. Turk va o'zbek tillarida ham aynan shu ma'nolarda ishlatiladi. Quyidagi parchada mazkur o'xshatish qo'tir so'zi bilan birga qo'llanilib, undan "pisib qolmoq" ma'nosini ifodalash uchun foydalanilgan: "Sazlar, şarkılar başladı. Biz de kafaları çekiyoruz. Garsonlar etrafımızda pervane olmuşlar. Derken arkada bir gürlütü ko-ptu. Sarhoşlar birbirlerine girdiler. Onlar bıçakları fora ederken bizim Musa da düdüğe asıldı. O aslan kesilmiş kavgacılar, düdüğün bir fırt etmesiyle uyuz it gibi kuyruklarım kısıp oturdular" (Aziz Nesin. Bay duduk). Aziz Nesinning "Bay duduk" hajviy hikoyasi 1969-yilda Miad Hakimov tomonidan "Hushtak afandim" nomi bilan o'zbek tiliga tarjima qilingan bo'lib, unda ekvivalent komparativ birliklar yordamiga murojaat qilinmagan va "uyuz it gibi" frazeologik birligi tushirib qoldirilgan. Bu bilan asliyatga teng qimmatli ta'sirchanlik yuzaga chiqmay qolgan: "Bir payt o'yin-kulgi boshlanib ketdi. Rohat qilib o'tiribmiz. Ofitsantlar atrofimizda parvona. To'satdan orqa tomonda shovqin ko'tarildi. Mast-alast odamlar yoqa bo'g'ishib ketishdi. Ish pichoqqa borib taqalay deganida, Musa hushtak chalib yubordi. Hozirgina bir-biri bilan sherday olishishib turgan azamatlar churillagan ovozni eshitiboq, dumlarini qisib qolishdi" [Miad Hakimov tarjiması. Hushtak afandim]. Mazkur hikoyaning "Janob 'hushtak'" nomi bilan 2014-yilda Xayrulla Hamidov tomonidan amalga oshirilgan tarjimasida Miad Hakimov tarjimasida tashlab ketilgan iboralar, voqealar tasviri, personajlar xususiyatlari asliyatga monand tarzda bekami-ko'st qayta yaratilgan. Asliyatdagi milliy ruh o'zbek o'quvchilariga to'laqonli yetkazib berilgan: "Kazinoda sozlar chalindi, qo'shiq avjida. Biz esa otamlashish bilan ovoramiz. Shinavanda xizmatchilar atrofimizda girdikapalak. Shu payt orqa tomonimizda shovqin ko'tarildi. Shirakayf mijozlardan bir nechitasi janjal boshlashibdi. Bir-ikkitasi pichoq chiqarib, havoda o'ynata boshlaganda, bizning Musa hushtagini qo'lga oldi. "Sheryurak" pahlavonlar hushtak ovozini eshitishlari bilan qo'tir it kabi dumlarini qisishib, bir lahzada "in-inlariga" kirib ketishdi (X.Hamidov tarjiması. Janob "hushtak").

Goho ma'no va uslubiy vazifa jihatlaridan mos muqobil variantlarning tayanch komponentlarigina bir-birlarinikiga o'xshash bo'lib, boshqa so'zlari farq qiladi. Bunday o'zaro muqobil frazeologik birliklar odatda bir xil voqea-hodisa, harakat-holat, xislat-xususiyatning obrazli yoki his-hayajonli ifodasi uchun yaratilgan bo'lib, bir-birlariga to'la mos keladilar [1; 196]. Jumladan, turkcha it takımı frazeologik birligining ham, o'zbekcha it yotish mirza turish muqobil variantining ham tayanch komponentlari it bo'lib, ikkala lisoniy birlik ham "yashash uchun hech qanday qulayliklar yo'q" ma'nosini obrazli ifodalashga xizmat qilgan: Benim Kazlıçeşme'deki odama getirdim oğlanı. O dört kişi ile yatarmış. Hep it takımı! Rahat etsin oğlan, dedim. Sabaha dek inin inim inledi (Sait Faik. Mürüvvet). Tarjiması: Husayn ijarada haligi to'rt kishi bilan turar, yashashlari "it yotish mirza turish" ekan. Bolani G'ozlichashmadagi uyimga olib keldim. Bir odamday yashasin shu bola, dedim. Tuni bilan og'riqdan qiynalib, ingrab chiqdi, bola bechora (Hamidova tarjiması. Muruvvat).

It zoonimi o'zbek tilida sodiq kishi qiyofasini tasvirlashda qo'l keladi. "It vafo-xotin jafu" maqoli buning yaqqol misolidir. Kishiga o'z umr yo'ldoshidan ko'ra itidan ko'proq vafo keladi.

It-qadr-qiymati yo'q, tarbiyasiz odam. O'zbek tilida ham turk tilida ham ko'p qo'llaniluvchi zoonimlar qatorida "itday", "it kabi" o'xshatishlari laganbardor yoki sodiq xizmatkor kishini ifodalash uchun ishlatiladi,

turk tilida "yüzünü köpek yalamış", "köpek gibi" kabi iboralar va o'xshatishl orqali surbet, yuzsiz, orsiz kishilar obrazi gavidalantiriladi.

It – laganbardorlar qiyos etiluvchi hayvondir. Chunki egasiga xushomad qilib, ko'nglini ovlashga harakat qiladi. Laganbardorlar vaziyatga qarab, foyda olish maqsadida odamlarga xushomad qiladilar. Rus tilida kuchuk so'zi "och" tushunchasini ifodalash uchun qo'llanadi: голодный, как собака.

Inson xarakterini ifodalovchi so'zlar ham har bir til millatining dunyoqarashi, mentalitetidan kelib chiqib qo'llanadi. Qadimdan tili, dini va qalbi bir bo'lgan, tarixiy imtihonlarda birgalikda kurashgan o'zbek va turk xalqlari kuchli tarixiy aloqalar, umumiy ma'naviy qadriyatlar va urf-odatlariga ega.

Ot, tuya, qo'y, mushuk, it, sigir kabi hayvonlarning xonakilashtirilishi turkiy xalqlar leksikasida ijobiy ma'no belgilarini o'zida aks ettiruvchi frazeologik birliklarning ifoda va mazmun jihatidan boyishida yanada muhim bir omil bo'ldi.

"Eshak gibi" ifodasi turk tilida aqlsiz, qo'pol, o'ylamay ish qiladigan kabi ma'nolarda keladi. Tuyg'usiz, hissiz odamga nisbatan esa "eshak derisi gibi" birikmasi qo'llaniladi. O'zbek tilida esa bu birikmalar juda mehnat qilib yuzaga chiqmagan odam yoki o'ta qaysar ma'nolarida keladi. Shu bilan birga, ko'zlari katta-katta insonga nisbatan "eshak gozlu" ifodasi ishlatiladi.

Turk tilida shunday iboralar borki, ular insonga xos xarakterlarni badiiy va ta'sirchan ifodalash imkonini beradi. Masalan "murekkep yalamış" (siyoh yalagan) iborasi ilm-fanga berilgan, umrini ilm olishga sarflaydigan kishilarni bildirsa, "yüzünü köpek yalamış" iborasi esa uyatsiz, orsiz kishi ma'nosini ifodalab keladi.

Yana shuni ta'kidlash joizki, turk tilida ham o'zbek tilida ham zoonimlar ishtirok etgan iboralar ko'p va ularning aksariyati har ikki tilda ham o'xshash ma'nolarda keladi.

deve yapmak – tuya qilmoq, bironing pulini, molini o'zlashtirmoq;

deveyi havutuyla yutmak – tuyani yutib, dumini ko'rsatmoq, har qanday katta (ko'p) narsani ham o'zlashtirib, undan nishon, iz qoldirmaslik;

sağmal inek – sog'in sigir; ma'lum miqdordagi mablag' bilan muntazam ta'minlab turadigan manba;

arının yuvasına (inine) çomak sokmak – arining iniga cho'p suqmoq; xavfli odamni gij-gijlab o'ziga hujum qilishiga yo'l qo'ymoq;

sıçan deliği bin altın – sichqonning ini ming tanga bo'ldi; qochib qutulgan joy topolmay qolmoq;

öküzün altında buzağı aramak – tirnoq ostidan kir izlamoq; yomon niyat bilan ayb, xato-kamchilik topishga harakat qilmoq;

eşeğe gücü yetmeyip semerini dövmek – yomonning kuchi yapaloqqa yetmoq; kuchli odamlarga biron narsa qila olmay, alaminu kuchsizlardan olmoq;

köpeksiz köyde çomaksız gezmek – o'zi xon, ko'lankasi maydon; kim nimani xohlasa, shuni qilmoq.

Turli hududlarda uchraydigan jonivorlar ham goho bir-birlaridan tafovut qiladilar: ular o'zlariga xos xususiyatlari, xatti-harakatlari bilan turli xalqlar nazarida turlicha tushunchalar timsollari sifatida namoyon bo'lib, xilma-xil muqoyasaviy iboralarning obrazli asoslari tarzida namoyon bo'ladilar. Bu, o'z navbatida, turli xalqlarning ma'no va uslubiy vazifa jihatlaridan o'zaro mos zookomponentli frazeologik birliklari obrazli asoslarining bir-birlaridan farq qilishlariga olib keladi.

Shunday qilib, olamning lisoniy manzarasini o'rganish masalasi inson va uning turmushi, uning dunyo bilan o'zaro munosabati, uning mavjudligining sharoitlarini aks ettiradigan olamning konseptual manzarasi masalasi bilan chambarchas bog'liqdir. Olamning lisoniy manzarasi insonning turli olam manzaralarini izohlaydi va umumiy olam manzarasini aks ettiradi. Olamning lisoniy manzarasini aks ettirishda esa zoonimlar va zoofrazeologik birliklar keng ahamiyat kasb etadi. Zero, inson obrazi, uning hayoti tabiat bilan chambarchas bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Фан, 2005.
2. Исмоилов Ф. Зоокомпонентли фразеологик birliklarнинг этномаданий хусусиятлари // Ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари. №7. – Тошкент: 2013.
3. Шабанов Ж., Ҳамидов Х. Уй ҳайвонлари номига асосланган мақол ва ибораларнинг таржимада берилиши // Таржима масалалари. № 2. – Тошкент: ТошДШИ, 2014.

INGLIZ SHE'RIYATI TARJIMASINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Mohira OTABOYEVA,

O'zFA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti tayanch doktoranti

Annotation: *The article discusses the specific aspects of English poetry and their reflection in translation.*

Key words: *nonsense poem, literary translation, dictionary, translator, originality.*

"Tilning barcha nozik xususiyatlari, fonetikasi, musiqaviy imkoniyatlari, ritmi, tovush va asrlar mobaynida shakllangan lug'at xazinasini, talaffuz qonuniyatlari – bularning hammasi she'rda bor bo'yi bilan namoyon bo'ladi" [1; 32]. Ana shu tilga xos shirani, shoir orqali xalq madaniyatining bir bo'lagini butunligicha o'zga tilga o'girish mumkinmi? Albatta, prozadagi singari poeziyada asliyatga juda yaqin kelish va so'zma-so'z tarjima qilish mumkin bo'lmagan holat. Buni inkor etmagan holda, tarjimaning tub mohiyatini ham unutmash kerak. Badiiy tarjima asliyatdan matnni o'girishdan iborat texnik jarayon emas, bu ijodiy jarayon.

Jahon adabiyotida o'z o'rniga ega ingliz she'riyati ham shu paytga qadar zahmatkash mutarjimlarimiz tomonidan bevosita yoki bilvosita tarjima orqali o'zbek kitobxoniga havola etilayotir. Ularning asosiy qismi alohida she'riy asar, biroq ingliz adabiyotida asarlar ichida keladigan she'rlar ham borki, ularni ona tilimizga o'girish o'ziga xos yondashuvni talab qiladi. Bu o'ziga xoslikni she'rlarning nasr ichida kelishi bilangina izohlash birmuncha yuzaki bo'ladi, ulardagi vazn, qofiya hamda she'rlar yozilgan yo'nalish ham tarjimada muhim ahamiyatga ega. Taniqli angliyalik yozuvchisi Lyuis Kerrollning "Alisa Mo'jizalar mamlakatida" va "Alisa Ko'zguorti o'lkasida" ertaklari ana shunday asarlar sirasiga kiradi. Zero, "Kerrol prozasi uning she'rlari bilan chambarchas bog'langan" [2; 328].

Kerroll yashagan Angliyada she'riyatning sentimentalizm, klassisizm oqimlari ommalashgan, romantizm esa o'zining yangi qirralarini namoyon qilib tilga tushayotgan davrda adib she'rlarida ularga murojaat qilmaydi. Uning she'riyatidagi ilk o'ziga xoslik ham mana shunda. Kerroll she'rlarini o'qib his-hayajonga berilmaysiz, ta'sirlanmaysiz, hattoki, pand-nasihati ham olmaysiz, ammo kulishingiz, kulganda ham achchiq kulishingiz turgan gap. Adib hayoti va ijodini tadqiq qilgan olim Demurova Kerroll ertaklaridagi she'rlarini tarjima qilishni "o'ziga xos topshiriq" deya baholab, "ular ba'zan ochiqchasiga, ba'zan to'g'ridan-to'g'ri iqtibos shaklida, parodiya yoki pardaga o'rab keltiriladi, allyuziyalar, mug'obirona hazillar, sezilar-sezilmas qaytariq va chaqiruvlar shaklida ham berilishini" qayd etadi. Adibning ikkala ertaklariga kirgan she'rlarining aksariyati parodiya yo'lida yozilgan. Parodiyani tarjima qilish doim mushkul ish bo'lib qaralgan nazariyotchilar tomonidan, negaki har qanday parodiya bir tilda ma'lumu mashhur matnga asoslanadi, tarjima tilida bu matn ko'pchilikka notanish bo'lishi mumkin. Taniqli adabiyotshunos, yozuvchi Uorren Uiver o'zining "Alisa Mo'jizalar mamlakatida" tarjimalari haqidagi kitobida Kerrollning bu ertagida she'rlarning katta qismi parodiya ekaniga e'tibor qaratadi. Bu parodiyalarning asliyatlarini, deya izohlaydi olim, Kerrolldan avval yoki u bilan bir davrda yashab o'tgan mualliflarga tegishli. She'rlar asliyatlarini o'rganilganda ular orasida Sauti yoki Jeyn Teylor kabi mashhurlar ham borki, bular "Alisa"ning tengdoshlariga boshqacha aytganda, ingliz bolalariga va kattalarga ham birday tanish edi. Uiver o'z tadqiqotida parodiyalarni o'girish metodlarni ham keltirib o'tadi. "Ingliz tilida hammaga ma'lum matnni parodiya qiluvchi she'rni boshqa tilga o'girishning uchta yo'li bor" [3,80] deydi u o'z tadqiqotida. Ular ichida birinchisi – tarjima tilida mashhur shunga yaqin yo'sindagi she'rni tanlab, ingliz tilida yozilmagan shu she'rga ingliz muallifiga o'xshatib parodiya qilish. Rus tarjimonlaridan P.Solov'eva, T.Shepkina-Kupernik ayni shu yo'ldan borishgan.

Ikkinchi yo'l esa parodiyalarni to'g'ridan-to'g'ri o'girish. Uiver bu usulni ertakdagi she'r mashhur asliyatga parodiya ekanidan bexabar, bu she'rni shunchaki kulguli va bir oz g'alati deb bilgan va so'zma-so'z o'giradigan tarjimon tanlasa kerak, deb hisoblaydi. Ma'lumki, Kerrollning ikkala ertagi ham ona tilimizga uch tarjimon – M.Otaboeva (2015, 2020 yillar), M.Zohidova (nisbatan qisqartirilgan shakli, 2016 yili), Sh.Dolimov ("Alisa Mo'jizalar yurtida", 2021) tomonidan o'girilgan. Mazkur uchchala tarjima ichida M.Zohidovanning varianti ertakning ancha qisqartirilgan shakli bo'lgani bois unda she'rlar tushirib qoldirilgan. Qolgan ikki tarjimada she'rlar yuqorida Uiver taklif qilgan ikkinchi usul orqali o'girilgan.

Uchinchi yo'lni tanlagan tarjimon shunday deydi: "Bu nonsens she'r. Men nonsensni o'z tilimga o'girolmayman, ammo o'z tilimda boshqa nonsens-she'r yozib, asliyatning o'rniga matnga qo'sha olaman".

S.Ya. Marshak 1967 yiliy oq ertaklardagi she'rlarni ayni yo'sinda o'g'irgan. Ta'kidlash joizki, Marshakning bu she'rlari allaqachon oq rus kitobxonl uchun o'zlashib ketgan.

Kerroll she'rlarida milliy folklorlardan nafaqat obrazlar olishda foydalangan, balki talay she'rlarning ritmi, vazni ham aynan folklor uslubini eslatadi. Masalan, Adi-Badi tilidan aytilgan mazkur she'rdan bir parcha keltirsak:

*I sent a message to the fish:
I told them, «This is what I wish.»
The little fishes of the sea,
They sent an answer back to me.
The little fishes' answer was
«We cannot do it, Sir, because – »'
I sent to them again to say
«It will be better to obey.»
The fishes answered with a grin,
«Why, what a temper you are in!»
I told them once, I told them twice:
They would not listen to advice.
I took a kettle large and new,
Fit for the deed I had to do.
My heart went hop, my heart went thump;
I filled the kettle at the pump.*

Bu parchadan ma'lumki, she'rda ortiqcha mubolag'a, bezaklarsiz voqea bayoni sodda tarzda berilgan va u quyidagicha o'girildi:

*Men xat yozdim baliqqa,
Bitdim istagim haqda.
Dengizdagi baliqlar
Menga javob yozdilar.
Shunday edi bu javob:
"Bajarolmaymiz, janob...".
Xat yozdim yana bir bor,
Dedim: "Bo'sunmoq darkor".
Mayna qildi baliqlar:
"Qahr neni hal qilar?"
Yozdim tag'in, ikki bor,
Maslahat qilmadi kor.
Toqat bo'ldi asti toq,
Oldim chovgum, qo'lga boq.
Yurak o'ynardi shu dam,
Chovgumga to'ldirdim dam. [4; 66]*

Asliyatdagi so'nggi ikki qator qolganlaridan uzun esa-da, o'zbekchalashtirayotib ma'nodan qochmagan holda ritmni bir xil bo'lishini ta'minlangan. Ingliz tilida "thump" "pump" so'zlari bilan qofiya keltirilgan, birinchi so'z yurakning gursullab beqaror urishini anglatsa, ikkinchisi, dam, puflab nafas berib to'ldirishni anglatadi. O'zbek tilidagi "dam" omonim so'zi bilan qofiyalar saqlanib, ritmga ham putur yetmagan.

She'riy tarjimalargagina xos yana bir hodisa borki, uni qo'llash orqali tarjimon ayrim leksik va grammatik o'zgarish, to'g'rirog'i tushirib qoldirishlar qilishi mumkin. Bu metod transformasiya deb nomlanib, Sh.Dolimov tarjimasidagi "Alisa Mo'jizalar yurtida" ertagining 12 bobidagi quyidagi she'r tarjimasida buni ko'rish mumkin:

*Chillaklaru qarg'alardan kelmadi yordam,
Men bilan bo'lmassan nechundir, hardam.
Dam u bilansan sen, qiziq, dam bu bilan.
Tuturig'ing bormi o'zi? Shu haqda o'ylan.
Ko'z yoshi ko'lga sho'ng'ib chuqurroq
Ketaman suzib, sendan uzoqroq
Baqirib-chaqirib aytan gapimni*

*So'ng o'ynab-kulay sensiz tuzukroq.
Ho'ngrab sen ortimdan tentakday go'yo
Qolaver qalbing qotib, bo'lib mo'miyo. [5; 91]*

Avvalo, mutarjim ertakni bilvosita rus tilidan (A.Dantonov tarjimasini) o'girganini e'tiborga olish lozim. Solishtirish uchun Dantonov tarjimasini ko'ramiz:

*Не могла мне тrefы, ни пики.
Завтра ты с тем, а сегодня ты с этим.
Как мне сказать, не совравшись до крика
Зная, что слишком уж я неприметен?
Ну, а потом? Где возможность для бегства?
На берегу я назначу тебе randevу.
Озеро слёз – подходящее место.
Выскажу всё, да и прочь уплыву.
Лягу на дно, как подводная лодка,
Там ты уж точно не станешь искать.
Будешь рыдать и страдать, сумасбродка!
Только б придумать мне, как там дышать...*

Dolimov tarjimasida ikki misrani "qurbon" bergan. Ingliz she'riyatida transformatsiyani qo'llashning ikki xil usuli mavjud. Birinchisida, "Mexanik tarzda tushirib yuborish", bu holatda asliyatdagi unurni tarjimada berishning iloji bo'lmasa, bunga vazn va o'lchov yo'l qo'ymaydi. Ikkinchi usul, Dolimov qo'llagani "ijodiy tushirib qodirish" deb ataladi. Bunda she'rning umumiy ma'no kontekstiga zarar yetmagani, ritmi buzilmagani esa mutarjimning yutug'i deyish mumkin.

Poeziyadagi alliteratsiya hodisasidan Kerroll asarlaridagi she'rlarda unumli foydalanilgan. Alliteratsiya ohangdorlikni ta'minlab, his-hayajonni kuchaytirishga xizmat qiladi. U o'quvchi diqqatini oshirib, misralarni oson yodda saqlashga yordam ham beradi.

*I took a corkscrew from the shelf:
I went to wake them up myself.
And when I found the door was locked,
I pulled and pushed and kicked and knocked.
And when I found the door was shut,
I tried to turn the handle, but – ' [6; 63]*

Adibning "Alisa Ko'zgu orti o'lkasida" ertagidagi Adi-Badi tilidan aytilgan bu she'riy parchadagi to'rtinchi qatorda pulled, pushed, kicked, knocked va tried to turn so'zlari bilan alliteratsiya hosil qiladi. Tarjima jarayonida doim ham alliteratsiyani saqlab o'girib bo'lmaydi, shuning uchun alliteratsiyani sun'iy hosil qilish asliyatga putur yetkazishini unutmazlik lozim:

*Qalamtaroshni olib,
Uyg'otishga bordim men.
Eshik berkligin ko'rib,
Tepdim darg'azab bo'lib.
Qulflangan ekan u,
Tutqichidan tortdimu...*

Tarjimada aynan asliyatdagi so'zlardan alliteratsiya hosil qilinmasa-da, boshqa mavjud so'zlar bunga imkon berishi mumkin. Keltirilgan muqobil tarjimada ham shunday yo'l tutilgan, ya'ni "Tutqichidan tortdimu..." bu so'zlar asliyatda alliteratsiya qilinmagan biroq o'zbekchalashtirayotib bunday yondashuv she'rning jozibali chiqishiga xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida, ingliz tilidan Shekspir sonetlarini rus tiliga mohirona o'girgan olim A.M. Kapulenkoning quyidagi poeziya tarjimasining eng muhim vazifasi asliyatdagi ohangni tarjimada qayta yaratish ekanini [7; 22] ta'kidlashni istardik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Саломов Ф, Комилов С. Дўстлик кўприклари. – Т.: Фафур Фулом, 1979.
2. Демурова Н. О переводе сказок Кэрролла. – М.: Наука, 1991.

3. Weaver W. Alice in Many Tongues. – Mansfield Centre: Martino publishing, 2006.
4. Lyuis Kerroll. Alisa Mo'jizalar mamlakatida. M.Otaboyeva tar. – T.: Yangi asr avlodi, 2020.
5. Kerroll L., Alisa mo'jizalar yurtida. (Tarjimon Sh.Dolimov) – Art Nation, 2021.
6. Carroll L., Through the Looking-Glass and what Alice found there. – M.: Айрис пресс, 2016
7. Капуленко А.М. Некоторые проблемы репродукции поэтический интонации при переводе с английского на русский. Вопросы теории и практики перевода, 1999. – Иркутск.; сб. науч. трудов. – Вып. 2.

MILLIY XOSLANGAN BIRLIKLAR TARJIMASI MUAMMOSI

(turk kinofilmlari misolida)

Nilufar ESHNAZAROVA,

O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti tayanch doktoranti

Аннотация. В данной статье на примере турецких кинофильмов проанализированы сложности перевода национально-обусловленных единиц, демонстрирующих уникальность и своеобразие каждого языка. На основе анализа перевода фильмов "Рассказ Мелек", "Птицы без крыльев", "Муслим баба" указаны достижения и недостатки переводчиков.

Ключевые слова: кинофильм, национально-обусловленная единица, лакуна, реалия, творческий перевод.

Tarjima xalqlar o'rtasidagi do'stlik, qardoshlik va hamkorlik manfaatlariga, ular o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, ilmiy-madaniy va adabiy aloqalarning kengayishiga xizmat qiluvchi qudratli quroldir. Tarjima bilan shug'ullanuvchi shaxs, ya'ni tarjimon ikki til, ikki millat o'rtasidagi ko'prikdir, uning tarjima qilish qobiliyati orqali xalqning, millatning eng nozik qirralari aks ettiriladi [1; 9]. Mana shunday zalvorli ko'priq qurish vazifasi bu kinofilmlar tarjimasidir.

Kinomatografiyada voqealar rivoji nafaqat rang-barang tasvir orqali, balki yuksak proza, o'tkir drama, jozibali poeziya, yorqin tasviriy san'at, musiqiy ravonlik bilan ifodalanadi. Tarjimon filmni qanday ko'z bilan ko'rsa, tushunsa, tomoshabin ham shunday ko'z bilan qabul qiladi va xulosa chiqaradi. Personajning ruhiy vaziyatiga nomuqobil keladigan har qanday, hatto eng mayda soxtakorlik, har qanday uslubiy yoki ma'noviy xato badiiy haqiqatni jiddiy buzishi, yuzaga keltirgan butun haqqoniy taassurotni chippakka chiqarishi mumkin [2; 190]. Buning uchun tarjimondan o'sha xalq, millat milliy koloritini chuqur anglagan holda kinofilm milliyligini saqlash bilan birgalikda tomoshabinga tushunarli tarzda yetqazib bera olish vazifasi ham ko'ndalang turgan ma'suliyatdir. Chunki ma'lum millatda ishlatiladigan ba'zi tushuncha va madaniyat ko'rsatkichlari boshqa millatda uchramasligi yoki shakl, mazmun, hajm jihatdan farq qilishi mumkin. Turk tilidan tarjima qilingan kinofilmlar misolida ko'rib chiqadigan bo'lsak, birgina hurmat ko'rsatish yoki yaqinlikni ifodalash ko'rsatkichi hisoblangan "sizlash" va "senlash" nutqiy ifodasi tarjimasida ham turli muammoli vaziyatlar yuzaga keladi. Ma'lumki, o'zbek xalqi madaniyati yoki odob-axloq ko'rsatkichi doirasi nuqtai nazaridan qaralganda, o'zidan kattalarga hurmat ko'rsatishda xoh u yaqin kishi bo'lsin, xoh qaysidir darajada qarindoshlik xususiyatiga ega yoki umuman begona inson bo'lsin baribir sizlanadi. O'zbekona lutf bilan er-u xotinlar munosabatida ham sizlab murojaat qilinadi. Ammo turkiy millatlarning ko'pchiligida bo'lgani kabi turk xalqida ham sizlash rasmiyatchilikni ifodalash, notanish yoki o'ziga yaqin bo'lmagan insonlar bilan muloqot o'rnatishda ishlatiladi. Xo'sh, bu tarjima jarayonida qanday yechim topadi? O'zbekona lutf bilan turk madaniyati yoki o'ziga xoslikni o'zbekchalashtirish kerakmi yoki milliy koloritini, milliy o'ziga xoslikni saqlash muhimmi? Yuqorida aytib o'tilganidek, xalq ma'naviyatining o'sishi, dunyoqarashining takomillashuvida kinofilmlar yetakchi ahamiyat kasb etadi. Uzoq namoyish etilgan kinofilmlar tomoshasi tufayli ma'lum xalq odob-axloqi ta'siriga tushib qolish hech gap emas. Shuning uchun tarjimon baholi qudrat tarjima asliyat tilidagi xalq ma'naviyatining, odob-axloq ko'rsatkichlarining yuksak darajadagi unsurlarini ham tarjima qilinyotgan millat madaniyatiga moslashtirishi lozim. Ya'ni turkchadan tarjima qilinyotgan kinofilmlarda ham o'zbek xalqiga xos ikrom ko'rsatish bilan ya'ni yosh jihatdan katta bo'lganlarga xoh u yaqin kishi

III. TARJIMA VA TARJIMASHUNGLIKNING DOLZARB MASALALARI SHU'BASI

bo'lsin, xoh begona yoki qarindosh baribir sizlatilib o'g'irish xalqimiz ma'naviy olamiga, madaniyati va odob-axloq ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi. "O'quv ishlari" kinofilmida esa o'rta yoshdagi kino bosh qahramonlari aka-uka Kismet va Ismetlar nutqini sensirab berilgani ko'rib chiqildi. Bu esa kino saviyasining tushganligining va o'zbek xalq madaniyati ko'rsatkichi mezonlari talabiga javob bermaganligining guvohi bo'ldik. Ammo ba'zi holatlar ya'ni salbiy qahramonlar ichki olamini hamda xulq atvoridagi qusurni ko'rsatish maqsadida salbiy qahramon nutqidagi sansirashni berish bundan mustasno. Ammo yana ba'zi holatlarda qahramonlar o'rtasida yaqinlik paydo bo'lganligini isbotlash maqsadida alohida ta'kidlashlar uchraydi. Ya'ni bu asliyat tilidagi millatga xos xususiy madaniyatdan kelib chiqadi. Masalan: "Qanotsiz qushlar" seriali 12-bo'limida serial asosiy qahramoni Muzaffer o'zi sevgan ayolga: "Endi turmush qurdik, bundan keyin meni senlab gapir " degan talabni qo'yadi. Bunday holatda tarjimon o'sha millatga xos madaniyatni asliyatdagi kabi berishga majbur. Ya'ni turk millatida o'ziga juda yaqin olinganda samimiy munosabatni ifodalash uchun sensirab muomala qilinishi lozim ekanligi tarjimada o'z aksini topadi.

Har bir xalq turmush tarzi, dunyoqarashi, narsa va predmetlarni atashdagi o'ziga xosligi boshqa xalqlarnikidan farq qiladi. Bunday xususiyatlar shu xalqning badiiy tafakkuri, maishiy turmush tarzi, urf odatlari hatto, rasm rusumlari, kiyinishi, taomlanishi va boshqa xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bunday so'zlar tarjimashunoslikda realiyalar termini bilan ataladi. Turkchadan tarjima qilingan kinofilmlarda ham ko'plab realiyalarga duch kelinadi. Masalan, "Melek hikoyasi" serialida (1-qism 00:10:34 daqiqasi) shunday dialog uchraydi:

-Bu ne?

-Bo'gazalti.

Nefise qahramoni turk milliy taomlaridan bo'lgan kabob nomini "Bo'g'azalti" deya keltiradi. Tarjimon ham bu taom turk milliy taomi ekanligini inobatga olgan holda o'zbekchada ham xuddi shunday beradi.

Turkchadan tarjima qilingan kinofilmlarning aksariyatida murojaat so'zlari hisoblangan "Efendim, Hanimefendim, Gelinhanim, Beyefendi" so'zlaridagi tarjimalarda ham har xillik mavjud. Ba'zi tarjimonlar ushbu so'zlar turk milliy murojaat so'zlari turk millati realiyalari sifatida qabul qilaroq aynan qoldirishni ma'qul topadilar. Ya'ni transkripsiya usulida tarjima qiladilar. "Melek hikoyasi" seriali, 00:08:43 daqiqasidan 00:08:47-daqqasigacha Gelin hanima da seslen, masa hazir. Buyursun jumlasini Kelinhonimni ham chaqir, dasturxon tayyor, kelsin shaklida tarjima qiladi. 00:18:47 daqiqasida Kurban da kestiniz mi hanimefendi? jumlasini esa Qurbonlik ham so'yingizmi, honim afandi? tarzida qoldiradi. Vaholanki, serial o'zbek tomoshabinlari uchun o'zbekchalashtirilgan, tarjima qilingan. O'zbek tili murojaat so'zlarida esa kelinlarga nisbatan kelinhonim deya murojaat qilinmaydi. Yoki hech bir ayolga honimafandi deya murojaat so'zi ishlatilmaydi.

Turk tilidan tarjima kinofilmlarda murojaat shakllariga ko'plab duch kelinadi.

Masalan: "O'quv ishlari" kinofilmidagi quyidagicha diologni uchratamiz.

Ali Osman: Hayirdir, boyle tek basina bu yollarda? Hangi belediyede chalisyorsun, bakalim?

Ali Osman 2: Ne belediyesi hapistan firar ettim, kucum, ben.

Ushbu jumla tarjimada shunday berilgan:

Ali Osman: Tinchlikmi? Bir o'zing bu yerlarda nima qilyapsan? Qaysi hokimlikda ishlaysan?

Ali Osman 2: Qanaqa hokimlik? Qamoqdan qochdim, arslonim.

Bu yerda turk millatigagina xos murojaat shakli kucum so'zi arslonim tarzida mohirona o'zbekchalashtirilgan. Ammo bu yerda kucum so'zi kichigim ya'ni kamsitish yoki mensimaslik ma'nosini ifodalaydi. Tarjimon esa unga teskari ma'no ifodalaydigan arslonim so'zini qo'llagan. Bu yerda balki kesatig ma'nosini bermoqchi bo'lgandir, bu yog'i tarjimonga ma'lum.

"Elchining qizi" ("Sefirin kizi") serialidan yana bir misol:

Nare: Melek, Melek, anneciğim. Anneckiğim, benim, bak bana, anneciğim. Ben burdayim, anneciğim. Melek, bana bak.

Tarjimasi:

Nare: Melek, Melek? Melek? Ona qizim, ona qizim, ona qizim. Ona qizim, menga qara. Ona qizim, menga qara, Ona qizim. Ona qizim, shu yerdaman. Ona qizim, Melek, menga qara.

Ushbu serialda qo'llangan barcha anneciğim so'zi ona qizim tarzida o'g'irilgan. So'z tanlovi esa kinoserial ruhiyatini yoritishda juda o'rinli tanlov bo'lgan. Chunki ushbu serial tamoman mehr-muhabbatni kuylovchi, ayniqsa, ona mehrini namoyish etuvchi serial desak, hech mubolag'a bo'lmaydi.

Milliy xos soʻzlar tarjimondan alohida yondoshuvni talab etadi. Shunga koʻra, filmda aks ettirilgan mazmundan kelib chiqib, baʼzi oʻrinlarda sof turkcha realiya oʻrniga oʻzbekcha muqobil ishlatganining ham guvohi boʻlishimiz mumkin. Masalan: Yana shu serialda (1-boʻlim 00:18:18 daqiqasi 00:18:22) Melek: ...harçlık veriyor baba bize, şekerler veriyorlar jumlasini tarjimon Dadamiz bizga hayitlik beradi. Shirinliklar berishadi tarzida tarjima qiladi. Bu yerda harçlık – “harajat uchun pul” degan maʼnoni ifodalaydi. Ammo kinoda gap Hayit bayrami haqida ketayotgani uchun oʻzbekchalashtirgan holda “hayitlik”, yaʼni biror sovgʻa salom maʼnosida qoʻllangan. Turk millatigagina xos soʻz – realiya muqobilini berishda ushbu serial tarjimoni mohirona foydalangan. Yana ushbu serial 01:17:39 daqiqasi kinofilm qahramoni Ya salata ne? Burada küşleme var, Kadriye'm, küşleme. Küşlemeden vereyim sana, al jumlasini Salat nima boʻpti bu yerda kabob turibdi! Ol, azizam, mazza qilib kabobdan ye tarzida oʻzbekchalashtirgan. Tarjimon küşleme soʻzini realiya sifatida qoldirganda oʻzbek tomoshabini uchun tushunarsiz jumla qurilgan boʻlardi. Chunki kinofilm dasturxonda kabob turgani ekranda aniqlik koʻrsatib oʻtilgan.

Realialar maʼlum millatgagina xos soʻz va tushunchalar ekan, oʻsha millatgagina xos kiyim-kechaklar, oziq-ovqatlar, turli maishiy jihozlar, geografik joy nomlari ifodasi ham deyishimiz mumkin. Kinofilmlar dialoglarida koʻplab shunday realialar, yaʼni nomlarga duch kelinadi. “Yiglama, ona ” serialida ham bosh qahramon Damla nutqida shunday jumlaning uchramiz: - Yenge börekler soğumasın istersen jumlasini tarjimon ekranda koʻrinib turgan shirinliklardan kelib chiqib shekilli Yanga, xohlasangiz shirinliklardan oling deya tarjima qilgan. Vaholanki, turk tilidan oʻzbekchaga börek soʻzi boʻgʻirsoq deb oʻgirilsa, maqsadga muvofiq boʻlar edi.

Realialar turiga joy nomlari ham kiritilar ekan, baʼzi hollarda joy nomlari nimanidir ifodalagan ism boʻlganligi oqibatida tarjimonlarda koʻp holatlarda qiyinchilik uygʻotadai. Kinofilmlardan misol keltiramiz. “Oʻquv ishlari” kinofilmida personaj Kismetning Beraber dedimda, aklimga geldi. Ben biraz açkıttım, yemeğe gidecektım. Birlikta çıkalımmı? Kumkapi. Hem orda sütlaç ismarlarım size gapi tarjimon tomonidan Birga dedim, xayolimga keldi. Meni biraz qornim ochdi.Ovqatlanishga bormoqchi edim.Birga boramizmi? Kumkapi. Juda yaxshi qatiq buyuraman sizga tarzida gʻaliz ham sintaktik qurilishi notoʻgʻri jumlada oʻgirilgan. Ushbu tarjimadagi Kumkapi realiya sifatida qabul qilingan.Tarjimon buni turk xalqiga xos milliy soʻz sifatida eng yomoni qatiq turi deb beradi. Aslida bu Turkiyadagi armancha restoran nomidir, sütlaç esa tarjimon oʻylaganidek qatiq emas, shirguruch ovqatining turk tilidagi nomlanishidir.

Tarjimashunos olimimiz G.Salomov “Boshqa xalqlar hayotidan voqif boʻlmaslik, gʻoʻfillik milliy mahdudlikka olib keladi” [2: 18] degan edi. Darhaqiqat har bir kinofilmida milliylikka xos belgilar namoyish etiladi, tarjima boʻlmasa millatlar oʻz qobigʻiga oʻralib, dunyo xalqlarining hayoti, turmush tarzi, milliy oʻziga xosliklaridan bexabar qoladi. Bu borada ishonchli tasavvur hosil qilish uchun tarjimalar yuksak saviyada amalga oshirilgan boʻlishi lozim. Shuning uchun tarjimonning kinofilm aslyatidagi milliylikni boshqa tilda yaratishdagi mahorati dolzarb masalalardan hisoblanadi.Qardosh xalqlar oʻrtasida milliy urf-odatlar, anʼanalar uygʻunligini ham kuzatish mumkin. Buni kinofilmlardagi tasvirlar ham doimo isbotlab beradi. Masalan: “Qora niyat” seriali 126-boʻlim, 42-daqiqasida shunday dialogni koʻramiz:

Tamam hala: Yıldız kızım, ben şimdi bizim gelina bir boğça yaparım, ama neden hoşlanıyor bilmiyorum. Sen bana bir akl ver, ne dersin?

Jumla shunday oʻzbekchalashtirilgan:

Toʻxtagul amma: Yıldız kızım, shu kunlarda kelinimizga sarpo tayyorlamoqchi edim. Ammo nimani yoqtiradi, bilolmayapman. Menga oʻzing yordam bersang, nima deysan?

Bu yerda boʻxcha oʻzbek tili izohli lugʻatida kiyim kechak, latta-putta va shu kabi oʻrab tugilgan qiyiqcha, roʻmol; tuguncha. Bir boʻxcha sarpo deb izohlangan [3; 421].Tarjimada esa boʻxcha soʻzi oʻrniga sarpo soʻzi qoʻllanilgan. Bu soʻz ham maʼlum bir shaxsga yoki koʻpchilikka atab koʻpincha toʻy marosimlarida yoki turli tantanalarda sovgʻa uchun tayyorlanadigan yangi bosh-oyoq libos maʼnosida izohlanadi. Bir qarashda ikki soʻz ham bir maʼnoni ifodalayotgandek, yaʼni sinonimlardek tuyulsa-da, aynan boʻxcha kelinlar liboslari taxlanadigan tugun maʼnosini beradi. Yana bir jihati bu soʻz oʻzbek xalqi lugatida bir muncha eskirgan soʻz. Ammo Surxondaryo-Qashqadaryo vohalarida kelinlar sarposini xuddi shu boʻxchada olib borish anʼanasi saqlanib qolgan. Turk xalqi anʼanalarida ham xuddi shu urf saqlanib qolganligining, qolaversa, aynan shu soʻz bilan ifodalanishi ikki xalq madaniyati va maʼnaviyatidagi uygʻunlikni namoyon etib bermoqda.

Yuqorida aytib oʻtganimizdek, kinofilmlar biror millat madaniyati koʻzgusi sanaladi. Undagi personajlar nutqi orqali oʻsha xalq milliy madaniyati yaqqol namoyon boʻladi. Zero til millat maʼnaviyatini aks ettiruvchi oyna

ekanligi ko'p bor ta'kidlandi. Xuddi shu madaniyatni mohir kino tarjimon o'z tili madaniyati ko'rsatkichlariga moslashtiradi. Bunda aynan bir turdagi so'z yoki so'z birikmalarini o'rniga ko'ra turlicha ifoda bilan tarjima qilishi mumkin. Masalan, turk tilidagi Hakkini helal et so'z birikmasini tarjimon quyidagicha ifodalar bilan tarjima qilgan: ("Muslim baba") 44-daqiqasida bosh qahramon Muslimning ustoziga qarata Ustad, hakkini helal et jumlasini Mendan rozi bo'ling, ustoz deya mohirona o'girilgan. "O'quv ishlari" kinofilmi 09-daqiqasida mayit janozasida domla el-olomonga qarata Hakkini helal etiyor musunuz? – deya so'raydi. Shunda kinoqahramon Kismet Helal et miyorum- deya javob beradi. Tarjimada esa domlaning savoli Mayitdan rozimisizlar? va Kismetning javobi Rozi emasman tarzida o'rinli o'girilgan. Xuddi shu jumla "Muslim baba" kinofilmi 57-daqiqasida esa qahramon Ahmetning akasiga qarata aytgan: Hakkini helal et, abi degan gapi Mayli, omon bo'ling tarzida tarjima qilingan. Sahnada harbiy xizmatga ketayotgan aka-uka xayrlashuvi bo'lgani uchun "Mendan rozi bo'ling" tarzida emas. Omon bo'ling tarzida o'zbekchalashtirilgan. O'zbek xalqida harbiy xizmatga ketayotganda Oy borib omon qayt tarzida xayrlashish milliy an'ana (leksik birlik) tarzida qabul qilingan desak, hech mubolag'a bo'lmaydi. "O'quv ishlari" kinofilmida esa Bunlar ge'chen seneki o'g'rencilerimiz: hehelleşmeye mi gelmişler? – degan gapi Bular o'tgan yilgi o'quvchilarimiz-ku, xayrlashishga kelishibdimi tarzida munosib o'girilgan. Chunki o'quv markazidagi o'qituvchidan o'quvchilar rozi-rizochilik so'rash uchun kelmaydi. Tarjimon qo'llaganidek xayrlashish uchun kelishgan bo'lishi mumkin.

Tarjimon tajribali va ijodkor bo'lsa, kinossenarist bermoqchi bo'lgan mazmun va mantiqni chuqur anglagan holda bir so'z o'rniga tamoman boshqa ma'noli so'zdan foydalanishi yoki bir so'z o'rniga ikki so'zni ishlatishi, bir so'z o'rniga frazeologik birliklardan unumli foydalanishi mumkin. Bunga misol ushbu filmning xuddi shu daqiqalari tarjimasi davomida tarjimon kinofilm asliyatida umuman frazeologik birlik ishlatilmagan vaziyatda ma'noni kuchaytirish, kinofilm badiiyatini oshirish maqsadida bo'lsa kerak ko'plab maqollar qo'shadi. Masalan, qo'shiqchi Muslim xayolga cho'mib yoshligini eslaydi. Yosh yigitlik chog'larida Muhtaram Nurni xayolan sevganini shunda qishloqdosh qizlar uning ustidan kulganini xotirlaydi. Kadrda qizlar ko'rinmagani holda faqat ularning gaplari uzoqdan kelayotgan tovushlar sifatida berilgan. Shuning uchun tarjimon ifodani: qizlar kesatig'ini, kinoyasini, pichingini yigit orzularining ustidan qattiq kulishganini yaqqolroq ifodalashda Tuya hammomni orzu qilibdi degan maqolni ham o'rnida mohirlik bilan qo'shgan. Tarjimonning so'z tanlashdagi qobiliyati tomoshabinning kinodan oladigan estetik zavqiga ham ta'sir o'tqizmay qolmaydi. Fikrimizning isboti sifatida "Muslim baba" kinofilmining 49-daqiqasidagi bosh qahramon yoyilgan choyshablarni hidlab akasiga qarab, onasini xotirlaydi-da, kir yuvuvchi onasi umri davomida choyshab yuvganini eslagan holda Abi, bak, annem gibi kokuyor degan jumla ishlatadi. Tarjimon esa ushbu jumlaning Aka, qarang, onamning isi kelyapti tarzida o'zbekchalashtirganining guvohi bo'lamiz. Vaholanki, so'zma so'z tarjimada Hidi onamning hidiga o'xshaydi tarzidagi beo'xshov tarjima chiqqan bo'lar edi. Tajribali tarjimon kinofilmida boshqa tilda boshqa millat vakili gapirayotganini sezdirmaydi. Mohirlik bilan so'z tanlaydiki, kino qahramoni nutqini xuddi o'zbek tilida gapirayotgandek ifodalaydi. Masalan, "Muslim baba" kinofilmi 58-daqiqasidagi quyidagi dialog tarjimasiga nazar tashlaylik. Asliyatda:

Doktor: Abi, damari hareket ediyor.

2-Doktor: Yaşyormu, lan, yoksa.

Tarjimada:

Doktor: Yopiray, qo'lini qimirlatdi.

2-Doktor: Nima balo tirikmikan-a?

Bu yerda doktorning taajjubini o'zbek xalqiga xos Yopiray taajjub ifodalovchi so'z bilan juda chiroyli ifodalagan deyishimiz mumkin.

Ko'plab kinofilmlarda bo'lganidek ushbu "Muslim baba" kinofilmida ham "Allah, Allah" takror so'zi bir necha bor turli vaziyatlarga nisbatan qo'llanilgan. Bu so'z yaratuvchining nomi bo'lsa-da, turk tilida taajjubni, hayratlanishni ifodalash vositasi bo'lib qolgan. Bu so'zni xuddi aslidagi kabi qoldirish o'zbek xalqi leksikasiga yot bo'lgan ifodadir. Chunki o'zbek taajjublanganda, hayratlanganda, hayron qolganda Alloh, Alloh demaydi. Yo tavba, Yo Alhazar kabi so'zlar vositasida ifodalaydi. Masalan, xuddi shunday vaziyatga misol tariqasida shu kinofilm 01:33:56-daqiqasidagi quyidagi dialog tarjimasini misol qilib keltirishimiz mumkin. Asliyatda:

Muhtaram Nur: Biz Belgraddan gelmişiz, biliyormusun, teyzemle. Olgaymiş ya benim adım. Olga...

Muslim: Allah. Allah...A Muhterem...

Ushbu dialogdagi bu so'z taajjubni ifodalab kelgan. Buni anglab yetgan tarjimon Yo tavba. Muhtaram-chi? tarzida o'zbekchalashtirgan.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, tarjima jarayonida so'z tanlash muammosi har jihatdan chuqur o'rganilishi lozim. So'z ma'nosi kontekst ichida ochiladi. Ya'ni kinotarjimon kinoda ko'rinib turgan ssenariyni chunchaki so'z ma so'z tarjima qilib beribgina qolmay, aktyorlar artikulyatsiyasiga moslashtirish bilan birgalikda kinossenarist bermoqchi bo'lgan badiiy ohang, so'z va harakatlar ortida yashiringan semantik hodisani ham ilg'ay olishi muhim sanaladi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2005.
2. Саломов Ф. Таржима назариясига кириш. – Тошкент, 2016.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2020.

MUQOBILSIZ LEKSIKA VA UNING NAZARIY ASOSLARI

Dilrabo TO'RAQULOVA,

Samarqand davlat chet tillari instituti tayanch doktoranti

Аннотация: В данной статье рассмотрены определения понятия и виды безэквивалентной лексики, сложности в переводе географических названий, лакун, реалий, фразеологических единиц и других национально обусловленных единиц.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика, культура, язык, лексическая единица, эквивалент, оригинал.

Muqobilsiz leksikani o'rganishga bo'lgan qiziqish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab kuchaydi. "Muqobilsiz leksika" termini ilmiy muomalaga tadqiqotchilar Y.M.Vereshchagin va V.G.Kostomarovlar tomonidan kiritilgan. Ular mazkur terminni quyidagicha izohlashgan: "Muqobilsiz leksika boshqa madaniyat va tilda mavjud bo'lmagan tushunchalarni ifodalovchi so'zlar, ya'ni faqat muayyan madaniyatgagina xos bo'lgan madaniyat unsurlari, shuningdek, boshqa tilda tarjimasi bo'lmagan, bir so'z bilan aytganda, o'zi taalluqli bo'lgan tildan tashqarida muqobili bo'lmagan so'zlardir" [6; 232].

L. S. Barxudarovning yozishicha: "Muqobilsiz leksika – bir tildagi leksik birliklarning boshqa tilda to'liq yoki qisman muqobiliga ega bo'lmasligidir" [2; 93].

U muqobilsiz leksikaga quyidagi uchta guruhdagi leksik birliklarni kiritadi:

"1. Atoqli otlar – geografik joy nomlari, tashkilot, korxonalar, gazeta va h.k. nomlar.

2. Realiiya – boshqa tilda so'zlashuvchilarning amaliy tajribalarida mavjud bo'lmagan predmetlar, tushunchalar va vaziyatlarni ifodalovchi so'zlar. Masalan: moddiy va ma'naviy madaniyatdagi milliy taom nomlari, milliy libos nomlari va h.k.

3. Tasodifiy lakunalar – biron bir tildagi leksik birliklarning qandaydir sabablarga ko'ra boshqa tilning leksik tarkibiga mos kelmasligi" [2; 94].

Demak, muqobilsiz leksika deganda, biz boshqa tilning leksik birliklari orasida na to'liq, na qisman ekvivalentiga ega bo'lmagan leksik birliklari (so'zlar va so'z birikmalari)ni tushunamiz. Bunga asosan quyidagi so'z turkumlari kiradi:

"1) tegishli nomlar, geografik nomlar, muassasalarning nomlari; leksikada doimiy mos kelmaydigan tashkilotlar, gazetalar, kemalar va boshqalar;

2) realiiyalar, ya'ni obyektlar, tushunchalar va boshqa tilda gapiradigan odamlarning amaliy tajribasida mavjud bo'lmagan holatlar. Bunga turli xil moddiy va ma'naviy narsalarni bildiruvchi so'zlar kiradi. Faqat shu xalqqa xos madaniyatlar, masalan, milliy taomlarning nomlari oshxonasi (rus. щи, борщ, рассольник, квас, калач; ingliz (muffin, haggis, toffee, butter-scotch, sundae), xalq kiyimi va poyabzali turlari (saraфан, душегрейка, кокошник, лапти), xalq raqslari ruscha (трепак, гопак); inglizcha (pop-gocs-the-weasel), xalq og'zaki ijodidan (ruscha былина; inglizcha limericks) va boshqalar.

3) leksik birliklar, ularni tasodifiy bo'shliqlar deb atash mumkin. Biz tillardan birining lug'atining boshqa tilning leksik tarkibida (so'zlar yoki iboralar ko'rinishida) biron bir sababga ko'ra (har doim ham aniq emas) mos kelmaydigan birliklarini nazarda tutamiz" [2; 93].

Butun dunyo xalqlari tillari orasida o'zaro farqlar mavjud bo'lib, asosan madaniyatlar orasidagi farqlarga asoslanadi. Bu farqlar tilning leksik va frazeologik qatlamida yuzaga chiqadi, binobarin, tilning nominativ birliklari aksariyat holda nolisoniy omillar bilan bog'langan bo'ladi. "Muqobilsiz leksika muayyan xalqning milliy madaniyatiga xos hodisalarni aks ettiradi. U ko'pincha mahalliy xalqqa xos pul birligi, ro'zg'or-ashyo buyumlari, kiyim-kechak, yegulik-ichimlik va h.k tushunchalarni anglatadigan so'zlardan tarkib topadi [18; 82].

Tarjimashunoslikda muqobillik va adekvatlik tushunchalari sinonimlar, o'xshash tushunchalar sifatida qaraladi. Masalan, J. Catford, muqobillikni (tarjima muqobilligini) adekvatlik deb belgilaydi. Biroq, boshqa olimlar, masalan: V.N. Komissarov, muqobillik va adekvatlikni, tarjima bir-biriga yaqin bo'lsa-da, bir-biriga o'xshash bo'lmagan jihatlarni aniqlaydi. Adekvat tarjima zarur bo'lgan "yaxshi" tarjimaning sinonimi sifatida u tomonidan kengroq ko'rib chiqiladi. Va muayyan sharoitlarda tillararo muloqotning to'liqligi va ekvivalentlik til va nutq birliklari bir-biriga tenglashtirilganning semantik guruhi sifatida ko'rib chiqiladi. Shveysar adekvatligini ta'kidlab, ekvivalentlikning turli darajalarini aniqlaydi tarjima ma'lum darajadagi ekvivalentlikni nazarda tutadi, ekvivalent tarjimani esa har doim ham adekvat deb hisoblash mumkin emas [1; 6].

Zamonaviy ijtimoiy-madaniy makonning eng muhim xususiyati globallashuvdir. Va bugungi kunda, globallashuv sharoitida, tarjima nuqtai nazaridan madaniyatlararo kommunikatsiya muammolari mavzusi dolzarb bo'lib bormoqda. Muvaffaqiyatli muloqot har ikki tomonning bir-birini tushunishini talab qiladi. Muqobilsiz leksikani uzatish muammosi, madaniyatlararo muloqotni ta'minlash masalalariga ham tegishli. Bunday lingvistik hodisa ko'pincha badiiy adabiyotda uchraydi, bu esa, boshqa tillarga tarjima qilishda muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Muqobilsiz leksikaning bir nechta tasniflari mavjud, ammo bizning fikrimizcha, A.O.Ivanov eng to'liq shaklini ko'rib chiqqan, va u muqobilsiz leksikani uchta katta guruhga ajratadi:

1. Referensial muqobilsiz leksika;
2. Pragmatik muqobilsiz leksika;
3. Alternativ muqobilsiz leksika.

"Referensial muqobilsiz leksika – bu guruh ichida tarjimaning kalkalash, tavsifiy tarjima, qo'shish, tushirib yuborish, konkretlashtirish, neytrallashtirish, umumlashtirish (generalizatsiya), taqribiy tarjima, modulyatsiya kabi turlari aniqlangan.

Pragmatik muqobilsiz leksika – muqobilsiz leksikaning ushbu shaklida biz quyidagi tarjima usullarini topdik: izlash, ta'kidlash, modulyatsiya, qo'shish, konkretlashtirish, original uzatish, transkripsiya va transliteratsiya, umumlashtirish, tavsifiy tarjima, neytrallashtirish, tashlab ketish, taxminiy tarjima.

Alternativ muqobilsiz leksika – bu guruh ichida tarjimaning qoldirib ketish, kalkalash, konkretlashtirish, qo'shish, modulyatsiya, neytrallashtirish, urg'ulash, umumlashtirish, tavsifiy tarjima, taxminiy tarjima, transkripsiya va transliteratsiya kabi turlari aniqlangan" [10; 168].

"Muqobilsiz leksika" atamasi til va tarjima muammolari bilan shug'ullanadigan ko'plab mualliflarning ilmiy ishlarida tahlil qilingan, masalan, E.M. Vereshchagin, V.G. Kostomarov, L.S. Barxudarov, S.I. Vlixov, S.P. Florin, Y.I. Retsker, V.N. Komissarov, A.D. Shveyser, A.V. Fedorov. Biroq atamaning o'zi, "realiya" tushunchasining sinonimi sifatida, "mahalliy realiyalarga xos bo'lgan so'zlar" yoki "boshqa tilga tarjima qilib bo'lmaydigan so'zlar" sifatida turlicha talqin qilinadi [4; 23].

Masalan, Shveyser "boshqa madaniyatda aniq mos kelmaydigan madaniy voqelikni belgilashga xizmat qiladigan leksik birliklar" [18; 110] deb muqobilsiz leksikaga ishora qiladi. V.N. Komissarov muqobilsiz leksikaga "tilda muntazam yozishmalarga ega bo'lmagan til birliklari" [7; 89] deb ta'rif beradi.

Tilshunoslar Vlixov va Florin, o'z navbatida, muqobilsiz leksika, chegaralarini sezilarli darajada toraytiradi va ular "o'z tilida tarjima ekvivalenti bo'lmagan leksik birliklar" [5; 42] deb ta'rif berishadi.

Tarjimada milliy o'ziga xoslikni aks ettirish, realiyalarni berish hamisha tarjimon oldida murakkablik tug'dirgan. Bu borada katta tajriba to'plangan, ko'plab tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lsa ham, bu muammo hanzu o'z yechimini topgani yo'q. Shuning uchunmi, bu borada xato-kamchiliklar kamaymayapti.

Muqobilsiz leksika tarjima tilida ekvivalenti bo'lmagan, boshqa madaniyatga aniq mos kelmaydigan, boshqa xalq milliy unsurlari bilan tenglashtirilmagan so'zlar deb ta'rif berilar ekan, aynan bir tilgagina xos bo'lgan milliylik, milliy xos so'zlar tarjimasini muammosiga alohida to'xtalib o'tish lozim bo'ladi.

Milliylik, madaniyat va milliy o'ziga xoslik aynan bir mamlakat, xalq va millatning milliyligini tashkil etadi. "Milliy xos so'zlar" mavzusi o'zbek tarjimashunosligida atroflicha o'rganilgan. G.Salomov, N.Komilov, Z.Isomiddinov, R.Fayzullayev, Q.Musayev, X.Hamidov, E.Ochilov, N.Xodjayeva, N.Ismatullayeva, B.Bo'ronova, M.Umarova, G.Nomozovalar milliy kolorit, milliy xos so'zlar va ularni tarjimada berish usullari, tarjima qilish jarayonida tarjimon duch keladigan muammolar, qiyinchiliklar haqida tadqiqot olib borganlar.

Milliylik, milliy o'ziga xoslik deganda faqatgina bir xalqning o'zigagina tegishli bo'lgan jihatlar tushuniladi.

O'zbek tilining izohli lug'atida milliy so'ziga quyidagicha ta'rif beriladi: "1. Millatga oid; bir millatdagi kishilarga xos bo'lgan; 2. Biror millatning, xalqning o'ziga xos bo'lgan, uning xususiyatlarini ifodalovchi; 3. Biror mamlakatga, davlat va uning aholisiga oid". Shunday ekan, bir millatgagina tegishli bo'lgan har qanday unsur, urf-odat, an'ana; kundalik hayotda qo'llaniladigan buyumlar milliyini tashkil etadi.

G. Salomov asarlarda, adabiyotshunoslik va tarjimashunoslikda milliy o'ziga xoslik katta o'rin egallashini, u har qanday ijod mahsulining asosiy ko'rsatkichlaridan biri ekanligini ta'kidlaydi va shunday ta'rif beradi: "Milliy o'ziga xoslik – adabiy asarda tasvirlangan xalq hayotining moddiy sharoiti, ma'naviy turmush tarzi, tabiati, o'rmon, tog', dala, suv, zamin, osmon hamda afsona va cho'pchaklari, tarixi va dini, adabiyoti va san'ati hamda boshqa maxsus narsalar haqidagi tasavvurlari, tushunchalari, atamaları, tushuniladi. Kiyim-kechaklar, udumlar, urf-odatlar, pul birliklari va hokozolar ham milliy xoslik komponentlari jumlasiga kiradi" [13; 101].

So'nggi paytlarda "Til va madaniyat" muammosiga e'tibor kuchayishi munosabati bilan lingvistik tadqiqotlar paradigmasi turli darajadagi til birliklari ma'nolarining milliy madaniy komponentini aniqlashni o'z ichiga oladi. Ushbu komponent eng ko'p leksik va frazeologik darajalarda ifodalanadi. Lug'at, realiya olami bilan eng yaqin aloqada bo'lgan til darajasi sifatida, an'anaviy xususiyatlardan tashqari, so'zlarning ma'nosi, (antonimlar, sinonimlar), aloqadorlik darajasi va ko'lami bo'yicha bog'lanishi. Qo'llanishi bo'yicha (adabiy lug'at, shevalar, maxsus lug'at) milliy-madaniy o'ziga xoslik nuqtai nazaridan tavsiflanishi kerak.

Lug'aviy tushunchalari tillararo bo'lgan so'zlar ekvivalent deyiladi, ular oson tarjima qilinadi, ularni o'zlashtirganda esa semantik ko'chish ancha maqbul bo'ladi. Aksincha, ma'no-mazmunini hech bir chet tilidagi leksik tushunchalar bilan solishtirib bo'lmaydigan so'zlar muqobili yo'q (muqobilsiz leksika) deyiladi. Bunday so'zlarni, qat'iy aytganda, tarjima qilib bo'lmaydi [4; 77].

Agar muqobilsiz leksika o'zlashtirilmasa unda hech qanday holatda uni chet tilida aniq yozishmalar, bir so'zli tarjima yordamida ifodalash mumkin emas. Bunday holda, leksik tushunchani so'zma-so'z tasvirlash kerak bo'ladi. Bu borada Vereshagin E, Kostamarov V. kabi olimlar "Язык и культура" nomli kitobida quyidagicha fikrlarni keltiradi "Turli tillardagi tushunchalar tizimi bir-biriga to'g'ri kelmagani uchun... chet tilini o'rganishda nafaqat so'zlarning tovush shaklini, balki ular asosidagi tushunchalarning tizimini ham o'zlashtirish kerak" [13; 77].

Bu kabi leksik birliklar xalqimizning asriy qarashlari, ma'naviy hayotining asosi sifatida yuzaga kelgan, tasavvurimizda muhrlangan qadriyatlar, an'analari ifodasidir. Shunday ekan, bunday birliklar faqat bizning millatimizgagina xos hodisalar bo'lib qolmay, boshqa xalq vakillarida ham bunday jarayonlar kuzatiladi. Muqobilsiz leksikani tarjima qilishda nafaqat asliyat tilini bilishi, balki xalqlar madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari, urf-odati, maishiy hayoti, nutqiy etiket qoidalarini bilishi talab qilinadi. Shundagina tarjima muvaffaqiyatli amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Атаманова А. А. Переводческие трансформации как способ сохранения культурно исторического своеобразия оригинала (на материале перевода романа М.А. Шолохова «Тихий Дон»). Выпускная квалификационная работа. - Санкт-Петербург, 2017.
2. Бархударов Л. Язык и перевод. М.: Международные отношения. 1975.
3. Буранова Б. Бадиий таржимада тарихий-миллий колоритни сақлаш принциплари ("Юлдузли тунлар" романининг туркман тилидаги намунаси асосида): Филол. фан. номз. (PhD) ... дисс. – Т.: 2021.
4. Верещагин Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 2009.
5. Влахов С. И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. – М.: Международные отношения, 2009.
6. Верещагин Е. Костомаров В. Лингвострановедческая теория слова. М.: Русский язык, 1980.
7. Комиссаров В. Н. Теория перевода / В. Н. Комиссаров. – М.: Прогресс, 2010.

8. Комилов Н. Бу қадимий санъат. – Тошкент: Адабий мерос, 2000.
9. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Фан, 2005.
10. Малафеева Е. Дмитриевна, Хорецкая Н. Ю. Перевод безэквивалентной лексики как объект межкультурной коммуникации (на примере произведений А.П. Чехова). Ивановский государственный университет, Иваново.
11. Очилов Э. Таржимашуносликнинг назарий масалалари. – Тошкент, 2014.
12. Саломов Ф. Таржима назарияси асослари – Тошкент: Ўқитувчи, 1983.
13. Umarova M. XX asr o'zbek nasri namunalari urdu tilidagi tarjimalarda milliy koloritning ifodalanishi: Filol. fan. nomz. (PhD)...diss. – Toshkent, 2022.
14. Ҳамидов Х. Ўзбек қисса ва романларининг туркча таржималарида миллийлик, бадиийлик ва лисоний адекватлик масалалари: Филол. фан. док. (DSc) ... диссертацияси. – Тошкент, 2021.
15. Ходжаева Н. Бадиий таржиманинг лексик-стилистик муаммолари: Филол. фан. номз. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2019.
16. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1 том. – М.: Рус тили, 1981.
17. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya (darslik). – Toshkent, 2019.
18. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М.: Наука, 2009.

HINDISTONDA TARJIMASHUNOSLIK RIVOJI

Gulnoza NAZRULLAYEVA,
TDSHU tayanch doktoranti

Abstract. *Centuries of invasion, migration, and cultural integration have created a great opportunity for South Asian translators, with its remarkable linguistic diversity and state of linguistic contact. It is necessary to preserve the language in the present in order to exercise one's skill and challenge established theoretical linguistic claims. This article is devoted to the development of translation studies in India. It talks about how it developed and its unique features.*

Key words: *Indian translation studies, multilingualism, bhakti, navjagaran, svachandatavad, riti.*

“Butun dunyo miqyosida turli xalqlarning o‘zaro siyosiy, iqtisodiy, ilmiy, madaniy hamkorligi borgan sari kuchayib bormoqdaki, bu aloqalarni tarjimasiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Bugungi kunda tarjimaning ahamiyati haqida gapirish quyoshning ahamiyatini tushuntirishday gap bo‘lib qoldi. Ya‘ni quyoshsiz yer yuzida hayot bo‘lmagani kabi, tarjimasiz turli xalqlarning o‘zaro aloqasi, o‘zaro aloqasiz esa taraqqiyot bo‘lmaydi. “Boshqa xalqlar hayotidan voqif bo‘lmaslik, g‘o‘fillik milliy mahdudlikka olib keladi” [6; 18]. Shuning uchun ham tarjimaga xalqlarni bir-biriga bog‘lovchi halqa, fan va madaniyatni rivojlantiruvchi va boyituvchi vosita, o‘zaro hamkorlik va hamjihatlikka asos soluvchi ko‘prik deb qaraladi” [4; 4].

Hindiston Respublikasi – katta ko‘p millatli mamlakatdir. Uning aholisi turli til va shevalarda muloqot qilishadi. 2001-yil aholini ro‘yhatga olishda 1652 til qayd etilgan. O‘n mingdan ortiq ona tilida so‘zlashuvchilar 216 ta til mavjud. Hindistonda rasmiy tillar soni 22 ta hisoblanadi. Ammo bu til boyligi boshidanoq hind jamiyatiga xos xususiyat bo‘lib kelgan. Shuning uchun tarjima Hindistonda turli tillarda so‘zlashuvchilar o‘rtasidagi muloqot vositasi sifatida uzoq tarixga ega. Tarjimashunoslar nuqtai nazaridan Hindiston turli sabablarga ko‘ra noyobdir.

XVIII-XIX-asr oxirlarida Hindiston g‘arb bilan to‘qnashuv natijasida murakkab, ikki tomonlama, madaniy-intellektual munosabatlar yuzaga keldi. Fan, muhandislik sohalarida va siyosat va iqtisod kabi yangi fanlarda ingliz tili hind tillariga tarjimalar uchun donor tilga aylandi. Falsafa, din, tilshunoslik va adabiyot nazariyasi sohalarida sanskrit tili ingliz va boshqa yevropa tillariga tarjimalar uchun donor tili sifatidagi rolini yangiladi. Aslida, XIX-asrda Yevropa Hindistonni kashf etgani kabi Hindiston Yevropani kash etdi va o‘zaro ta‘sir ehtimoli teng edi. 1820-yilga kelib Yevropaning barcha yirik universitetlarida sanskrit fanlari kafedralari mavjud edi va sanskritshunoslik katta obro‘ga ega bo‘ldi. Asr o‘tgan sari sanskritshunoslik Yevropa ongini shakllantirdi.

"Hindiy tilida tarjima tushunchasining ma'nosi juda keng. Hindiy tilida tarjima so'zi bir qancha so'zlar bilan ifodalanib keladi. Hozirgi eng ommalashgani "अनुवाद" (tarjima) so'zidir. Undan tashqari boshqa so'zlar ham ishlatilib kelinadi. Ular quyidagilar: भाषांतर, परकाया प्रवेश, स्वीकरण, पालतूकरण, रूपांतर, तर्जुमा, छायानुवाद, द्रांसलेट, दुहराव, दुभाषिया, उल्था. Bular quyidagi ma'nolarni o'z ichiga oladi: til uzatish, ruhning bir tanadan boshqasiga o'tishi yoki transformatsiya, o'zgan o'zinikidek qabul qilish, xonakilashtirish. Yuqorida keltirilgan atamalar hindiy tilidagi "अनुवाद" deb tarjima qilinadi. So'zma-so'z va etimologik jihatdan "अनुवाद" "keyingi" nutqni anglatadi. "अनु" – ergashish, "वाद" – nutq deganidir" [1, 101].

Hindiston tarjimashunosligi rivojida quyidagi davrlarni o'z ichiga oladi:

1. Hind lingvistik voqeliklari va erta davr tarjimasi (erta davrdan 1100 yilgacha);
2. Bhakti (भक्ती 1100-1700) va Riti (रीति 1700-1800) davrlari tarjimasi;
3. Navjagaron (नवजागरण) davridagi tarjima;
4. Svachhandatavad (स्वच्छन्दतावाद) davridagi tarjima;
5. Zamonaviy (आधुनिक) davrdagi tarjima (1950-1980);
6. O'ta zamonaviy (आधुनिकोत्तर) davrdagi tarjima (1980dan boshlab);

Shundan kelib chiqqan holda, Hindistondagi tarjimashunoslik taraqqiyotini quyidagicha davrlashtirish mumkin:

1. Mustamlakachilikdan oldingi davr tarjimachiligi;
2. Mustamlakachilik davri;
3. Mustamlakachilikdan keying davr;

Birinchi davrni ikkiga bo'lish mumkin: 1) ilk davrlardan 1100 yilgacha va 2) 1100 yildan 1757 yilgacha bo'lgan davr. Hindistonda tarjima amaliyoti haqida gapirilganda, ko'ptilli ekanligi unutilmasligi kerak. Tarjima jarayonida ular nazariyaga va metodologiyaga e'tibor bermasdan tarjima qilganlar. Bir vaqtning o'zida bir necha tillarga ega hindlar bir til tizimidan ikkinchisiga osonlik bilan o'tishi mumkin edi. Hindistondagi turli xil tillar bir biriga raqib bo'lmagan.

XIX-asrning ikkinchi yarimida Hindistonda ko'p tililik rivojlandi. Misol uchun, gujaratlik shoir. Dayaram gujarat va hindiy tillarida ijod qilgan.

Bhakti va riti tarjima davrlarida shoirlar tarjima qilishga intilganlar. Ular hind xalqining yashash tarzini, madaniyatini, an'analarni tarjima orqali targ'ib qilganlar. Aynan Nanak, Kabir, Sur, Tulsi, Narsinh, Mira, Gyaneshvar shoirlar sanskrit tilidagi bilimlarni ommalashtirib, ularni dialektlarga va lokhbashalarga (xalq tili) tarjima qilganlar.

Tarjimachilik faoliyatiga haqiqiy turtki aynan 1757 yildan 1857 yilgacha Sharqiy Hindiston kompaniyasi ostida va 1857 yildan 1947 yilgacha mustamlaka hukmronligi davrida. Shu davrda hindiy tilidan ingliz tiliga tarjimalar ommalashib ketdi. Barcha davlat tadbirlari hindiy tilidan ingliz tiliga tarjima qilinish boshlangan edi.

Hind tarjimashunosi professor G.N.Devy hind kontekstida adabiy tarjimalarni uch turga bo'ladi:

1. Qadimiy adabiy merosni saqlashga qiziquvchilar;
2. "G'arblashuvchi" hind tillari va adabiyoti bilan qiziquvchilar;
3. Zamonaviy hind tillarida "milliylashtirish" adabiyotiga qiziquvchilar;

Hindistonning eng mashhur tarjimonlaridan biri faylasuf, shoir – Shri Aurobindo tarjimashunoslikda psixo-ma'naviy nazariyalarni ishlab chiqdi. U o'zining tarjimalaridan nazariy asos ishlab chiqdi. U ushbu nazariy asoslarini Kalidasa tarjimasida, Bhagavad Gitani tarjimasida, Upanishadlarni tarjima qilishda, nasrning she'rga talqini va bengal tilidagi tarjimalariga oid mulohazalar kabi maqolalarida qayd etgan. Bir qancha asarlarni tarjima qilgandan so'ng, u Hindistonning kognitiv falsafasi va an'analari, xususan, buddizmga bo'lgan va buddistlik davrining ta'siri ostida falsafa va psixologiya bilimi bilan ushbu nazariyalarni ishlab chiqdi [2; 340].

Shri Aurobindoning aytishicha muqaddas bitiklarni tarjima qilishning 3 ta standarti bor. Ular quyidagilar: biluvchi, bilim va muqaddas kitoblarni tarjima qilish ko'nikmasiga ega bo'lish. Shri Aurobindo ikkita asosiy qurilmadan foydalangan holda ko'plab matnlarni tarjima qilgan: tasvirni o'zgartirish va neologizm. U boshqalarga tarjima qilishda xuddi shunday qabul qilishni taklif qiladi. Uning aytishicha, estetik jihatdan muhim matnni tarjima qilishda "so'zning yaqinligi" "ma'no yaqinligi" dan muhimroqdir. Uning fikricha,

III. TARJIMA VA TARJIMASHUNOSLIKNING DOLZARB MASALALARI SHU'BASI

tarjimon o'zining ijodiy aql-zakovatidan obrazni o'zgartirish orqali foydalanishi, ya'ni asl tasvirning estetik va madaniy qiymati haqida qayg'urishi kerak [2; 340].

Bugungi kunda hind adabiyoti ingliz tiliga tarjimasi va hind-ingliz adabiyoti Hindiston universitetlarida ingliz adabiyoti o'quv dasturlariga kiritilgan. Shu ishlarga katta hissa qo'shgan tarjimonlardan biri Haydorobod universiteti professori Minakshi Mukerji edi. U ingliz tilidan tashqari bengal va Marathi tillariga ham tarjima qilgan. Ammo u Hindistonda ingliz adabiyotining an'anaviy tarzda o'qitilishini tanqid qilardi. U ingliz tili kurslarida hind tilidagi matnlarni tarjima qilish jarayonida madaniyatni yaxshiroq o'rganish mumkinligini aniqladi. Ko'proq matnlarni tarjima qilishni avzaloq ko'rdi. Mukerji tarjimashunoslar uchun meros qoldirdi [7; 157].

Hindiston tarjimashunosligining taraqqiyotiga hissa qo'shgan tarjimonlardan yana biri Dehli universiteti professori Harish Trivedi. U turli xalqaro uyushmalarda ko'plab nufuzli lavozimlarni egallagan. U 1993-1999-yillarda Hindiston hamdo'stlik adabiyoti va tilshunoslik assotsiatsiyasining kotibi va vitse-prezidenti hamda 2002-2004-yillarda shu assotsiatsiyasi raisi o'rinbosari bo'lgan. 2002-yilda AQSHning Chikago universiteti va London universiteti professori bo'lgan. Shuningdek, Afinadagi Jorjiya universiteti, Oklaxoma universiteti va turli nufuzli universitetlarda turli tarjimashunoslikka oid ma'ruzalar o'qidi.

Professor Harish Trivedi tarjima bo'yicha ko'plab ishlarni amalga oshirgan, ammo mustamlakachilikdan keying yozuvchi sifatida uning eng muhim ishlaridan biri postcolonial tarjima bo'lib, u Syuzan Bassnett bilan hamkorlikda tahrir qilgan. Shuning uchun tarjima sohasida bir nechta maqolalar nashr etgan. Shuningdek, u "Hindistonda tarjima" deb nomlangan kitob ustida ishlamoqda. Uning asosiy maqsadi – tarjimashunoslarni qiynaydigan nazariy savollarga javob topishdir [3].

Hozirgi zamonaviy hind tarjimonlaridan biri Santosh Aleks. U ikki tilli shoir va ko'p tilli tarjimondir. Tarjima sohasida 23 yildan beri ishlaydi. Santosh mustamlaka davridan keying adabiyotlarni ingliz, hindiy, Malayalam, tamil va telugu tillariga tarjima qiladi. U mamlakatning 100 ga yaqin adiblarini turli tillarga tarjima qilgan. U so'ngi 24 yil davomida tarjima va yozuv san'ati orqali hind adabiyotini boyitib kelmoqda. U she'riyat, tanqid va tarjimaga oid 42 kitob muallifi hisoblanadi. She'rlari 18 tilga tarjima qilingan. Santosh Aleks tarjima borasida quyidagi fikrlarni bildirgan: "Tarjima – bu san'at. Unda malakaga ega bo'lish uchun ko'p yillik amaliyot kerak. Tarjimani davom ettirish, shuningdek, boshqa tarjima qilingan asarlarni o'qish kerak" [8; 103].

Hindistondagi zamonaviy davrda hind yozuvchilari tarjimashunoslari orasida raqobat kuchaydi. Hind mintaqaviy til yozuvchilari va hind-ingliz yozuvchilari. Ba'zi yozuvchilar o'z asarlarini o'zlari tarjima qiladilar. Masalan, Rabindranat Tagor – bengal tilidan ingliz tiliga, Girish Karnad – Kannada tilidan ingliz tiliga tarjima qilganlar. Hindistonda bir qator ikki tilli yozuvchilar bor. Ular Kamala Das, Jayant Mahapatra va boshqalar. Olimlar shu kunlarda tarjimashunoslik sohasida izlanishlar olib bormoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. History of Translation in India / Avadhes Kumar Singh. Translation in/and Hindi Literature. National Translation Mission, CILL, Mysuru, 2017.
2. Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR) / Dr.Anisha "Translation in India: Then and Now". Volume 5, Issue 6, 2018.
3. Madhu Shree Dwivedi "Harish Trivedi and his work". Translation and interpreting, New Delhi, India. Modlingua, 2022.
4. Ochilov E. Tarjima nazariyasi va amaliyoti (o'quv qo'llanma). – T., 2012.
5. Revista Brasileira de Tradutores/Santosh K.Sareen "Translation in India: history and politics". Anhanguera Educacional S.A. Alamedo Maria Terra, 2000.
6. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. – Toshkent: "O'qituvchi", 1978.
7. Sujit Mukherjee "Translation as Recovery". Pencraft International, Delhi-2004.
8. संतोष अलेक्सा अनुवाद प्रक्रिया एवं व्यवहारकिता। Authors press, New Delhi, India, 2016.

BASIC PROBLEMS OF TRANSLATION ACCOUNTING-AUDITING TERMS

D.B. MADALIEVA,

teacher of English language department, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers National Research University

Аннотация. В статье описан перевод английской терминологической системы бухгалтерского учета и аудита с применением подхода прагматической лингвистики. Учет интересов целевого читателя в данной статье представляется ключевым фактором при выборе подходящего перевода английской полисемантической терминологической системы бухгалтерского учета и аудита.

Ключевые слова: бухгалтерский учет-аудит, прагматика, термин, когнитивный аспект, контекст, моносемантическая и полисемантическая лексика, эквивалентность.

Introduction. At present time the classification and description of terms in accounting and auditing areas, linguistic analysis of different structural languages, and definition and development of methods, methods, and methodologies of the terminology are some of the most important issues facing world linguists.

It is not a secret that linguistics pays great attention to the translation of economic terms from English into Uzbek because from year to year, it can be observed the development of economic relations between states, legal entities, and individuals, which requires training specialists that meet the requirements of the labor market. Every day more and more people enter into market relations with foreign companies. As a result, an adequate translation of economic vocabulary becomes very important in order to prevent possible misunderstandings between the participants of communication.

Definitely, the accounting-auditing terminological system in English and Uzbek is somewhat complex and typically, requires the interpretation of terminological units in terms of their meaning and interpretation. In fact, this law is an important principle that is applicable to any sphere of the term. In addition, studies focusing on the study of terminology systems of different languages have given a great importance to the analysis of terminology.

In fact, the economy includes various areas of activity: industry, agriculture, trade, stock exchange and communication. Therefore, it is necessary to consider the possibility of the presence in any type of the text the economic orientation of vocabulary from other fields. Each sector of the economy has its own specific units that require the search for the most accurate translation of a specific expression, taking into account the economic, legal, political and cultural realities of a particular country.

Material and methods. Undeniably, translation across languages and cultures has a critical role in accounting. This sphere is required in international trade, in operating and accounting for multinational enterprises, in creating, implementing and enforcing international accounting laws and standards, in delivering accounting education to international cohorts of students, and in conducting international and intercultural research. Financial statements and annual reports, standards and standard-setting discourse, teaching materials and publication of research findings all require translation for at least some constituents. Accounting research explores annual report narratives or regulatory discourse, employs content analysis or disclosure indices, conducts interviews, experimental and survey research, and draws on theoretical frameworks, all often across cultural and language boundaries.

That is why, while translating accounting-auditing terminological system, in most cases, from English into Uzbek, linguists try to find an equivalent, which is a very difficult task, since many terms have entered to Uzbek language quite recently and it is not always possible to impose them on the economic realities of Independent Uzbekistan.

The cognitive approach to the studied stratum of foreign words allows us to consider the structure of knowledge in the human mind. Consequently, both the process of translating terms and the process of

borrowing seems appropriate to consider from the standpoint of cognitive linguistics, since they represent two aspects of the same phenomenon of language interaction. In this context, terms are understood as cognotypes, and their multi-valued variants, synonyms and homonyms - as variants of the cognotype [8; 9-12] i.e. units of the metalanguage of a certain sphere of use, denoting a special concept that includes the specific field of knowledge of the speaker [3; 25].

Adequate translation of the accounting-auditing terminological system accelerates the process of information exchange between specialists around the world. When translating a lexical unit, it is necessary to take into account the peculiarities of the economic vocabulary as a whole, namely, accuracy of information, lack of emotional coloring, brevity and systematicity [4]. Thus, the translator must correlate the world of the addressing and receiving sides and possess the cognitive apparatus of economics.

The main problem is that a large number of lexical units belonging to the accounting-auditing terminological sphere have several translation options and in most cases, it does not concern all words, but individual words. This fact makes it possible to subdivide economic vocabulary into single-translation and multi-translational. Translating terms are terms that have one equivalent in the language of translation, and translations, respectively, have several equivalents in translation [10]. For example, the term "account" has several translation options:

- 1) an account; account entry;
- 2) report (financial);
- 3) the period while exchange transactions concluded with the closing of the position on the accounting day;
- 4) a broker's record of transactions executed on behalf of a client;
- 5) reporting;
- 6) accounts;
- 7) business books.

Translating terms in most cases are expressions and phrases that have one translation option, but, speaking separately, they can be multi-valued.

In order to overcome different translation while translating accounting-auditing terms from English into Uzbek, it is necessary to take into account the cognitive models that underlie one or another text [9]. Thus, in highly specialized accounting-auditing texts, facts and reports on the state of stock markets are usually given, and reports on companies' profits and losses analyzed.

Results. Popular accounting-auditing texts most often describe people, who have achieved some success in the economic sphere, or unusual projects or ideas. Accounting-auditing terminological texts include features of the above two types, combining various elements. For example:

Across the country, myriad independent contractors and small service firms have sprung up to supply streamlined corporations with skills ranging graphic design to bill collecting and executive recruiting .

In the above example, the term "corporation" has several translation options: 1) association; 2) corporation; 3) joint stock.

In our opinion, in this case it is better to use the equivalent of "corporation", since the article in question is highly specialized, which means that the readers of this publication have basic knowledge on the topic. Thus, while translating such texts, it is best to use equivalent borrowings in the target language, since it is assumed that the readers of this publication are experts in the field of economics. For popular-economic texts, it is best to use metaphors that will help to make economic terminology accessible to a wide range of readers, who have only the most general idea of the meaning of certain accounting-auditing terms.

It is important to mention encouraging submissions that address topics relating to language, culture and translation in accounting, auditing and accountability. The following topics are possible topics for including:

- Limits of equivalence in accounting translation.
- Problems and opportunities of ambiguity in accounting terminology.
- Translation and power: communication, dissemination, legitimization, lobbying, social change

- Ideological, cultural, social, legal and/or political implications of translation and non-translation in accounting
- Cognitive and cultural bias and vested interests in translation.
- English as a lingua franca: cultural dominance, values, identities and ideologies.
- Transformation of accounting systems and cultures, professions, societal and cultural contexts of change.
- Professional socialization in international contexts.
- International accounting education.
- Accounting history across languages and cultures: translation and language change.
- Implications for standard setting, consultation and the IASB due process.
- Implications for implementation of international accounting rules/standards.
- Probability/uncertainty expressions in accounting standards.
- Translations of rules versus principles.
- Economic implications of accounting translation.
- Accounting research across languages and cultures: research instruments, narratives, experiments, surveys, interviews and oral history, theoretical frameworks in translation (Foucault, Bourdieu, Weber, Habermas etc.).
- Implications for translation of the dissemination of research findings in English language academic journals.

Conclusion. Summarizing it can be suggested that while working with accounting-auditing terminological texts, the translator must take into account the peculiarities of the translation inherent in the two types of text described above. It is the basic difficulty of the work, since it is necessary to take into consideration not only the type of text, but also the context, contextual determinants (lexico-syntactic, morphological and lexical-phasal), as well as the economic and political realities of the country to which readers are oriented edition.

References:

1. English-Russian financial dictionary-[Electronic resource].-Access mode: <http://www.klerk.ru/slovar/engfin/>
2. English-Russian Dictionary of Economics / Comp. I. F. Zhdanov, E. L. Vartoumian. – M., 1989.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
4. Борисова Л.И. Особенности перевода общенаучной лексики с русского языка на английский. – М.: НВИ: Тезаурус, 2007.
5. Magazine "Fortune" [Electronic resource].- Access Mode: <http://fortunemagazineng.com>
6. Journal "Business Week"-[Electronic resource].-Access Mode: <http://www.businessweek.com/>
7. Кинчина Е. В. Когнитивные аспекты перевода экономических терминов: На материале английского и русского языков. Дисс. на соиск. степени кандидата филологических наук. – М., 1999.
8. Ковтун Л.Г. Образцова Н.А. Куприкова Т.С. и др. Английский язык для банкиров и брокеров, менеджеров и специалистов по маркетингу. – М.: НИП 2 Р, 1994.
9. Стрелецкая И. В., Новаковская Е. В. Некоторые особенности перевода экономических текстов с английского языка на русский // Мир современной науки, 2011. – №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-osobennosti-perevoda-ekonomicheskikh-tekstov-s-angliyskogo-yazyka-na-russkiy> (дата обращения: 20.03.2024).
10. Bassnett S., Trivedi H. Postcolonial Translation: Theory and Practice. – Rout ledge, 2012.
11. Catford J. C. Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics. – Oxford University Press, London, 1965.

THEORETICAL BASES OF STUDYING THE TERM FIELD "VITICULTURE AND WINEMAKING" IN MODERN SCIENCE

Khusan AXMEDOV,
*Teacher of French at the International
School of Finance Technology and Science*

Annotatsiya. *Maqolamizda terminologik tarjima muammolarining kichik qismini taqdim etishga harakat qildik. Fransuz va o'zbek tillarida uzumchilik va vinochilik atamalarining tarkibiy-semantik xususiyatlari, ularning farq va o'xshash tomonlari, rus va ingliz tillarida ilmiy-amaliy ahamiyatini o'rganish bo'yicha ixtisoslashtirilgan tadqiqotlar yo'qligi bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir.*

Kalit so'zlar: *leksikografik manbalar, tizimli tavsif, maxsus lug'at tarjimasining xususiyatlari, kognitiv lingvistika.*

In the modern world, the main attention of researchers in the field of cognitive linguistics and cultural studies is focused on the study of sections of the national picture of the world. This is confirmed by the studies devoted to the issues of studying the national originality of the linguistic picture of the world and its fragments at the present stage [1]. In the framework of the ongoing research based on French and Russian languages, an attempt is made to substantiate the need for a synthesized approach to the study of the holistic essence of the world picture. In particular, the study considers the term field "Viticulture and winemaking", represented by French and Russian languages as a segment of the world picture, revealing interrelations within the scientific and technical picture of the world and outside it – with the national picture of the world.

Despite a significant number of works in Russian and foreign linguistics devoted to the study of individual thematic groups, the term field "Viticulture and winemaking" has not been the subject of research so far and is insufficiently described in the available lexicographic sources. All this points to the weak study of the term field "Viticulture and winemaking" and the need for its systematic description from the standpoint of the new knowledge paradigm of cognitive linguistics.

The present study is carried out in line with modern trends in cognitive linguistics and terminology, focused on the description of lexico-semantic and word-formation aspects of the formation of special vocabulary.

The communicative aspect and peculiarities of translation of special vocabulary were taken into account in the study of the term field. It is relevant to study the cognitive essence of the process of borrowing foreign-language and inter-branch terms.

The present article research presents the results of a comparative, structural-semantic and functional description of lexical units of English and Russian languages, forming the term field "Viticulture and winemaking". The investigated term field includes names of different types of wines, various forms of the production process; vocabulary related to the practice and theory of winemaking, related aspects of viticulture and winemaking (vine diseases, objects contributing to the consumption of wines; inventors and names of drinks, viticulture and winemaking regions, as well as the history of the industry, etc.).

The term "viticulture and winemaking" is of scientific interest from the point of view of its systemic structure, history of formation and evolution, stability and variability in dynamics, linguocultural component.

Viticulture and winemaking is a branch of agriculture related to the cultivation of grapes and wine production. This term has both lexico-semantic and word-formation aspects in both English and Russian.

The lexico-semantic aspect includes the meanings of the term "viticulture and winemaking" itself and related concepts. In English, the term is translated as "viticulture and winemaking". "Viticulture" means the cultivation of grapes, and "winemaking" means the process of wine production. In Russian, the term "viticulture" refers to the cultivation of grapes, and "winemaking" refers to the process of making wine.

The word-formation aspect includes the process of forming new words and word combinations based on a given term. For example, in English one can find such words as "viticulturist" (grape grower) or

"oenologist" (winemaker). In Russian, one can form the words "виноградник" (place for growing grapes) or "винодельня" (wine production plant).

Thus, the term "viticulture and winemaking" contains both lexico-semantic and word-formation aspects reflecting the specificity of this branch of agriculture in English, French and Russian.

Viticulture and winemaking - these terms in both languages have similar lexico-semantic meanings and are related to the process of wine production. In French, the word "viticulture" is translated as "viticulture" and "winemaking" as "viniculture" or "enology". In Russian, the terms "viticulture" and "winemaking" are used respectively.

The vocabulary aspect of these terms is also interesting. For example, in French the term "enology" is derived from the Greek word "oinos" (wine), while "viniculture" is formed from the Latin word "vinum" (wine). In Russian, the word "viniculture" consists of the root "grape" and the suffix "-arstvo", denoting a type of activity or production.

Thus, the terms "viticulture" and "winemaking" in French and Russian have similar lexical-semantic meanings and are formed based on roots related to wine production. Translation of wine industry terminology can be problematic due to the specificity and complexity of terms related to wine production. Some of them have highly specialized meanings that may be incomprehensible to the average translator.

Additionally, several terms may be unique to a particular region or country, which also complicates the translation process. For example, the specific name of a grape variety or method of wine production may be difficult to translate accurately into another language. To solve this problem, it is advisable to consult wine experts and translators with experience in wine industry terms. It is also useful to use specialized dictionaries and glossaries to facilitate the translation process.

The results of the conducted research have shown that the majority of terminological units of "Viticulture and winemaking" are simple (homogeneous) words. In this regard, micro-nests and macro-nests were identified in English and Russian languages, as well as types of terminal chains were revealed, which is evidence of the high derivational potential of the terminological domain "Viticulture and Wine Industry".

Words constructed with prefixes.

agriculture-mots latins et sens (composants);

viticulture-prefixe

viniculture-prefixe

verjus-prefixe

vinifera-prefixe

porte-greffe- mots construits

vin blanc- mots construits

vin rouge- mots construits

boeuf bourguignon- mots construits

bouillie bordelaise-mots construits

terroir viticole- mots construits

grain blanc- mots construits

vin de table- mots construits

References:

1. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М., 1999.
2. Jacques Cauvin. Naissance des divinités, naissance de l'agriculture : la révolution des symboles au Néolithique, Paris, CNRS, 1997, (ISBN 978-2-271-05454-8).
3. Marcel Mazoyer et Laurence Roudart. Histoire des agricultures du monde. Du Néolithique à la crise contemporaine, Points histoire, 2002, (ISBN 978-2-02-053061-3).
4. Saltini A. Storia delle scienze agrarie. 4 Vol., Bologne, 1984-89. (ISBN 978-88-206-2412-5, 978-88-206-2413-2, 978-88-206-2414-9 et 978-88-206-2415-6)
5. Georges Duby, Armand Wallon. Histoire de la France rurale, 4 Vol., Seuil, 1975. (ISBN 978-2-02-005150-7).

STYLISTIC DIFFICULTIES OF TRANSLATION IN MODERN ENGLISH

Munira ABDUVALIEVA,
*Tashkent State Agrarian University Teacher
of English at the Department of "Languages"*

Аннотация: В статье освещаются стилистические трудности перевода в современном английском языке студентами вузов.

Ключевые слова: задачи в речи, стилистика, грамматическая передача лексического значения, иллюстрация, аллитерация.

Practically, stylistic devices in almost all languages are similar still though their functions in speech vary. Identical stylistic devices are used differently in languages; they perform different functions and have different value in stylistic system of their language what actually explains their necessity when transformations in translation occur. The stylistic changes are as necessary as grammatical or lexical ones. While applying some grammatical or lexical transformation in translation the translator is guided by principle of rendering grammatical or lexical meaning. When rendering stylistic meaning of the source text a translator should be guided by the same principle – to recreate in translation the same impression that might be left by the original text.

A translator should not try to preserve the stylistic device given in the sentence, but reproduce its function in the target language. We should not forget that almost all stylistic devices are multi functional. It is like when polysemantic words in English and Russian languages do not coincide in their lexical-semantic variants and the same is when differ the function of identical stylistic device. Thus when comparing stylistic devices we can easily identify complete correspondence, partial correspondence and even sometimes absence of correspondence and their functions.

To illustration it we can compare alliteration in the English and Russian languages. The function of alliteration coincides in both languages – in this function alliteration is one of the basic devices of poetic speech. However the usage of alliteration for pleasant sounding in prose is more characteristic for the English language, than for Russian. The second function of alliteration is logical. Alliteration emphasizes close relationship between components of the statement. Especially brightly alliteration shows the unity of an epithet with an attributed word. The third function of alliteration in English language – to attract attention of the reader – is widely used in the names of literary works, newspaper headings and often in articles. The use of alliteration is a convincing acknowledgement that various functions of stylistic devices in different languages do not always coincide in usage. Repetition as you know is a more widespread stylistic device in the English language, than in Russian. In some cases repetition as the stylistic device should be necessarily kept in translation, but for the difference in combinability and various semantic structures of polysemantic words or words of wide meaning in English and Russian languages the translator has to change and replace some of elements. The repetition is widely used with stylistic purposes in newspaper publicity. In these cases the translator is compelled to apply stylistic changes, make substitution or omission.

A policy of see no stagnation, hear no stagnation, speak no stagnation has had too long a run for our money.

Слишком долго мы расплачиваемся за политику пол-ного игнорирования и замалчивания застоя в нашей эко-номике.

The triple repetition of no stagnation has been omitted in translation, though is partially compensated by the use of synonymic pair at a word (stagnation), but neutralization is evident in translation. The neutralization happened when translating the phraseological unit to have (too long) a run for our money.

Among stylistic devices used in political literature rather frequent there are synonymic and alliterated pairs. The use of such pairs is traditional for all styles of the English language including business style as well. When translating official documents such pairs are frequently by one word. For example, the just and equitable treatment of all nations from UN Charter is given in Russian as справедливое отношение ко всем нациям, for in Russian there is no absolute synonym for the word just.

Metaphor is used in all emotionally – colored styles of speech. However in style of fiction the metaphor always carries original character, whereas in political literature the original metaphor is used rather seldom and basically – copied metaphors. Sometimes the difficulty of translation of metaphor consists in translating some word combination or a phraseological unit, which does not have figurative equivalent in Russian. Being purely linguistic and stylistic device – metonymy is used more and more in political literature, perhaps, even more than metaphor. Metonymy translation presents one of numerous problems for the use of metonymy significantly differs in English and Russian languages. Due to this fact the translator is often forced to go back to the primary meaning of a word, that is to the meaning that was firstly created by metonymy.

It is a widespread case of metonymy usage – substitution of concrete notion by an abstract one, which can not always be preserved.

"It (the flood) has hurt us a great deal," the Pakistan Prime Minister told correspondents last week as he toured the destruction in the flooded provinces. ("Newsweek") «Наводнение нанесло нам огромный ущерб», – сказал корреспондентам премьер-министр Пакистана, на прошлой неделе во время поездки по пострадавшим от наводнения районам.

Concerning the translation of comparison as a stylistic device, the difficulties arise only if the words of English and Russian languages are various in the semantic structure. We have already considered in the chapter of lexical transformations the question of translation of such terms and now we would like to give the example of stylistic comparison. In order to preserve this playing comparison, the interpreters were forced to apply additional words.

We discussed above the importance of articles in translation and now we should mention once again that they can serve in stylistic purposes.

An expressiveness gets the definite article, before an indefinite pronoun one.

... this is the one way we can achieve success in elections.

...это единственный способ достигнуть победы на выборах.

The given synonyms compensate and render the stress contained in the original text.

There is another kind of stylistic transformation – actualization – which involves transition of something simple into something unusual, strange. It reveals potential expressiveness put in the lexical morphologic and syntactic means of a language.

Actualization of the passive form often occurs while translating political literature but it is not as colored as in the translations of fiction.

Now from everything that has been discussed above we can infer that the usage of some of stylistic devices in English is peculiar – and bears specific national character, therefore their direct translation in many instances is impossible. Moreover, the impression left by some of stylistic device maybe different in both languages, compare soft panic and тихая паника. It can be explained not only by national features of stylistic means and devices of some of the language but by their multi functioning character also – that do not always coincide – as it was shown on the matter of alliteration. This is the main criteria causing the necessity of stylistic transformations that involve substitution and changes.

In conclusion therefore we should warn the future translators and interpreters that it is not important to classify the device itself but the point is to be able to realize their ongoing effect and to identify the purpose of their application in the translation they are working on.

References:

1. Fathy A. Osman. Senior interpreter/translator, IMF, Washington, DC
2. In other words – a course book on translation. Mona Baker, London and New York, 1992.
3. The Craft of Translation, John Biguenet & Rainer Schulte, The University of Chicago Press.
4. www.worldtranslationservice.com
5. www.translateweb.org

TARJIMADA FRAZELOGIZMLARNING EKVIVALENTINI BERISH USULI ("BASANTIY" ROMANI MISOLIDA)

Iroda FATXUTDINOVA,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Tayanch doktorant.

Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika kafedrasida o'qituvchisi

Аннотация. В данной статье на примере романа индийского писателя Бхишама Сахни «Басантий» рассмотрены способы перевода на узбекский язык индийских фразеологических оборотов.

Ключевые слова: эквивалентность, фразеологизм, аналогия, транслитерация, коммуникация, трансформация.

Milliy madaniyati urf-odatlarini bilan farq qiluvchi o'ziga xos so'zlarni tarjimada berish tarjimonni jiddiy o'ylantiradigan jarayondir. Negaki, tarjimon buning uchun o'sha xalq milliy madaniyati va odatlaridan xabardor bo'lishi darkor. Bunday xos so'zlarni tarjima qilishning oson yo'li bu-so'zlarni transliteratsiya qilish, ya'ni so'z talaffuzini berish, saqlash maqsadga muvofiq. Bu usuldan kishi ismlarini, joy nomlarini, geografik nomlarni, lavozimlarni, tabaqalar nomlarini va shunga o'xshash atamalar transliteratsiya qilishda keng qo'llaniladi.

Tarjima qilinayotgan tilda frazeologizmlarni tarjima qilishning keyingi yo'li ma'noni yaqinlashtirib tarjima qilish, buni so'z analogiyasi bo'yicha tarjima qilish deb ham yuritish mumkin. Agar tarjima qilinayotgan tilda asliyatda qo'llangan so'zning muqobili bo'lmasa, tarjimada o'sha so'z ma'nosiga o'xshash va yaqin so'z tanlanadi. Masalan, Bhisham Sahniyning "Basantiy" asarida hind jamiyatiga tegishli bo'lgan tabaqalanish, ya'ni kastachilik tizimiga oid so'zlar qo'llaniladiki, tarjimon bu o'rinda to'g'ri yo'l tutib, ularni transliteratsiya orqali beradi.

Transliteratsiya-xalqlar turmush tushunchalarini aks ettiradigan xos so'zlarni tarjimada talqin etishning eng samarali usullari sifatida uning yordamchi asliyati milliy xususiyati qisqa holda talqin etiladi.

"Basantiy" romanida अहीर (ahiir), राजस्थानी (rajasthani), राजपूत (rajput) पंचायत (panchayat), धोबी (dhobii) kabi tabaka vakillari ko'p uchraydi. Ushbu so'zlar tarjimon tomonidan transliteratsiya yo'li bilan asliyatdagidek o'qilishi bilan tarjima qilgan holda matnda izoh berib o'tiladi. Shu o'rinda aytish joyizki, अहीर (ahiir) ya'ni "Ahiir" Hindistondagi quyi kasta vakillari hisoblanib, "ot boqarlar" deb yuritiladi [1; 165]. Tarjimon bu so'zga "podachilar toifasi" deb matn ostida izohini berib o'tadi. अहीर (ahiir) lar ot boqish-boqmasligidan qat'iy nazar ularning avlod-ajdodlariga tegishli tabaqa vakillari nazarda tutiladi. राजपूत (rajput) tabaqasini esa "rojput" deya transliteratsiyada bergan. Ushbu jummalarni ham tarjimon matn izohida "Rojput" larni imoratsoz va g'isht teruvchilar toifasi deb izoh berib o'tgan. Asarda yana पंचायत (panchayat) so'zi ham ko'p qo'llanilgan. पंचायत (panchayat) so'zi "jamiyat, kengash" ma'nosini bildiradi [2; 11]. Asarda bu so'z mahalliy kengash ma'nosida kelganligiga qaramay, tarjimon buni transliteratsiya orqali "panchayat" deb tarjima qilgan. धोबी (dhobii) kir yuvuvchilar toifasi (tabaqasi). राज-मस्त्री (raj mastrii) yoki sinonimi (राजगीर - raajgiir) uy quruvchi, g'isht teruvchilar toifasi. सरदार (sardaar) Sikh mazxabi vakillari ularni Hindistonda "Sardor" deyishadi.

Tarjima jarayonida asarda hindlarning bir nechta tangri xudolarining nomlari ham ko'p uchraydi: "Shiva", "Durga", "Hanuman", "Devi"[2,97], atamalarini izoh talab qiladi. Ushbu tushunchalarni anglamay turib, o'sha davr hind jamiyati haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lish mumkin emas. Asarni tahlil qilish jarayonida quyidagi jummalarni ko'rib chiqamiz. भगवान तुम्हारा भला करें (१७०) (Tarjimasi: Hudoyo sizlarni hech narsadan kam qilmasin [2; 137]. Quyidagi misolda भगवान (bhagvaan) so'zi umumiy ma'noda "hudo" deb berilgan. Hindistonda turli din vakillari tilida bu so'z राम (Raam) yoki hindlarning boshqa ko'plab ilohlarining nomi bilan ham beriladi: कोई लड़का बाहर गता हुआ बरामदे में जा रहा था "में क्या करुं राम मुझे बूढ़ा मलि गया!" (६५) (Tarjimasi: Ayvonda bir yigit "Sangam" kinofilmidagi qizning hazil qo'shig'ini hirgoyi qilganicha o'tib borardi. [2,49] So'zma-so'z: Kimdir tashqarida qo'shiq hirgoyi qilib o'tib borardi: "Men nima qilay Ram, menga chol uchragan axir!" Yana bir jumlada: में क्या करुं राम मुझे बूढ़ा मलि गया! shaklda berilgan ram so'zi tushunarli, lekin tarjimon buni so'zma-so'z tarjima qilsa kitobxonga gap

qo'shiq haqida borayotganligini yetkaza olmagan bo'lardi. Shuning uchun tarjimon buni transformasiya usulida bergan. Negaki, bir so'z ikki xil guruh vakillari tomonidan turlicha qabul qilinishi mumkin. Misol uchun: diniy istiloh-tushunchalarda "parvardigor" tushunchasi o'zbek xalqi ongida yagona "Alloh" ma'nosi nazarda tutilsa, hindlarda esa ko'p xudolilik bo'lganligi sababli bu tushuncha ular ongida turlicha tasavvur uyg'otadi. Tarjimon shu o'rinda diniy istiloh-tushunchalarning o'rnini topib, har bir dinga tegishli so'zlarni qo'yib tarjima qilishiga katta mahorat talab etiladi.

Hindlarning milliy liboslarini anglatuvchi bir qator so'zlar tarjimasini ham transliterasiyada berilgan. **साडी** (saariy), so'zi barchaga ma'lumki, hind ayollarining milliy libosi sanaladi. Tarjimada bu "soriy" deb beriladi. **ओरहनी** (aorahni) lug'atda "ayollar yengsiz nimchasi" deb berilgan [1; 285]. Muallif tasvirlagan har bir libosning detallarigacha berilishining asosiy sababi asarni mutoola qilgan kitobxonga kengroq ma'lumot berilganligi seziladi. Bunda tikuvchining rang-barang liboslarni o'z qo'li bilan tayyorlaganligi, muallif tomonidan asar qahramoni bo'lajak to'yiga hozirlik ko'rayotganligini nazarda tutadi. Ma'lumki, hind xalqi to'ylarida sariq libos va rang baranglikning aks etishi ular uchun o'ziga xos marosimdir. asarda yana **बन्दी** (Bindi) so'zi ham keltirilgan. Bu so'zining bir nechta ma'nolari mavjud bo'lib, lug'atda berilgan birinchi ma'nosi "manglayga surtiladigan xol" dir, matoga nisbatan ishlatilgani bois, tarjimon ushbu so'zni kalkalash yo'li bilan muallif ishora qilgan fikrga "xol-xol" so'zini qo'llagan va muallif fikrini to'liq yetkazib bera olgan. Asarda yana **पंडित** (pandit) so'zi keltirilgan, tarjimon tomonidan transliterasiya usulida "hindularning mullasi", matnda izohi berib o'tilgan. **अंगरखा** (angrakha) ushbu libos o'zbeklarning yaktagiga o'xshagan, rang-barang shoyi matodan tikilgan chakmon bo'lib, asosan hindlarning to'ylarda kiyib yuradigan nikoh libosi hisoblanadi. **पगगड़** (paggar) salla bo'lib, uni asosan Rajasthan aholisi boshlariga salla shaklida o'rab oladigan bosh kiyimidir. Tarjimon ushbu salla sikh (bir umr soch-soqolini o'stirib yuradiganlar) erkaklari uzun sochlarining kokillarini berkitish maqsadida kiyib yurishlari haqida izohlab o'tgan. **टोपी** (topii) "do'ppi" bo'lib, bu ham o'zbeklarning do'ppisidan keskin farq qiladigan bosh kiyimi hisoblanadi. Buni asosan hind musulmonlari, yosh bolalar kiyishadi. **बुशशर्ट** (bushshart) erkaklarning yangi kalta ko'ylagidir **धोती** (dhotiy) erkaklarning belidan pastga qarab o'raladigan milliy kiyimi. [4,836] **कुरता** (kurta) ham erkaklarning ko'ylagi hisoblanadi [2; 15]. **पजामा** (pajamaa) shim, ishton. **अंगिया** (anghiya) ayollar sariy kiyimlarini ichidan kiyib yuradigan yangi kalta kofta. **घाघरा** (ghaaghra) ayollar yubkasi. **गाढ़ा** (gaarha)ning lug'atdagi ma'nosi "ip gazlamali mato" (хлопчатобумажная ткань) bo'lib, tarjimada "bo'z mato" deb to'g'ri o'g'irilgan. Bo'z mato-paxta mato bo'lib, qalin va pishiq gazlama turi hisoblanadi. **सलवार** (salvar) keng shalvar turi bo'lib, xuddi o'zbek ayollarining lozimiga o'xshash bo'ladi. Asar qahramonining bunday matodan shalvar kiyishiga sabab, asardagi qahramon tog'lik qishloqdan shaxarga ana shunday libos kiyib kelganligi haqida gap ketmoqda. Bilamizki tog'li rayonlar sovuq bo'lganligi sababli faqat qishloq ayollari ana shunday qalin matodan shalvar kiyib yuradilar. Asarda bundan tashqari milliy taqinchoqlari ham aks ettirilgan. **पजेब** (pazeb) oyoqqa taqib yuradigan ayollar taqinchog'ining bir turi bo'lib, ushbu so'zni leksik ma'nosiga e'tibor beradigan bo'lsak, fors tojik tilidan o'zlashma so'z hisoblanib, "oyoqqa bezak" ma'nosini bildiradi. Bu har ikki tilda ham shakl va ma'no jihatdan ekvivalent milliy xos so'z deya olamiz. Yana asarda **चाय की दुकान** (chay ki dukan) ya'ni tarjimon tomonidan "choyxona" jumlasini ham ko'p qo'llanilgan. Hindlarda ham choyxona so'ziga mos jumla **चाय घर, चायखाना** (chay ghar, chaykhana) sinonimlari bo'lib, bu o'rinda hindlardagi choyxona bilan o'zbeklarning choyxonasi o'rtasida farq bor. O'zbeklarning choyxonasida choy bilan birga yeguliklarni ham uchratish mumkin. Hindlar choyxonasida esa faqat choy yoki sut tortiq etiladi. Ulardagi yengil tamaddi, ovqatlanish joyi ya'ni **चाय पानी** (chay pani) o'zbeklarning choyxonasiga to'g'ri keladi. Bundan tashqari asarda **तंदूर** (tanduur) ya'ni "tandirxona" jumlasini ham kelgan bo'lib, buni o'zbek tandiri yoki nonvoyxonasi bilan Hindistondagi tandirlarining o'rtasida farqi katta ekanligini izohlab ketish muhim. Ularda ham yer tandiri bo'lishiga qaramay, nonlarining shakli va xajmiga ko'ra o'zbeklarnikidan katta farq qiladi.

Demak, yuqorida keltirib o'tilgan milliy o'ziga xos so'zlarning qiziqarli dalili shundaki, tarjimada keng tarqalgan aloqa nuqtalari mavjud ikki xalqning ikki tildagi tahlili turli xalqlar hayotning ko'plab sohalarida tez-tez yaqinlashishi va milliy urf-odatlar, milliy ma'naviyat, madaniy va ma'rifiy, an'analarni xalq ijodining yagona tuzilishiga, birlashtirishiga ham xizmat qilar ekan.

Iboralarni tarjimada adekvat talqin etish tarjima amaliyotining o'ta murakkab va shu bilan birga, juda mas'uliyatli masalalaridan hisoblanadi. Chunki ular nutqning badiiy-tasviriy vositalari sifatida fikrning oddiy, betaraf bayonidan ko'ra ko'proq turli-tuman uslubiy vazifalarni ifoda etishda ishtirok etadi.

III. TARJIMA VA TARJIMASHUNOSLIKNING DOLZARB MASALALARI SHU'BASI

Ko'pgina tadqiqotchilarning izlanishlaridan ma'lum bo'ldiki, iboralar tilning yaxlit lug'aviy birligi sifatida uni grammatik, semantik, funktsional, xatto sotsiologik jihatdan o'rganish mumkinligi ko'rsatiladi. Bundan tashqari, talay iboralar milliy xususiyatga egadirki, bu hol tarjimonlarga qiyinchiliklar tug'diradi. Har bir til ibora zahirasi tarkibida xalq hayotiga mansub ijtimoiy voqea xodisalar, axloqiy va ma'naviy-madaniy me'yorlar, ruhiy holatlar, diniy tasavvur, milliy an'ana va urf-odatlar o'z aksini topgan bo'ladi.

Tarjimada ekvivalentlikka erishish uchun elementar ma'nolarning yarmi berilishi ham maqsadga muvofiqdir. Tarjimada o'zak ma'nolar ko'payishi kuzatiladi. Agar tarjimada dastlabki matnning xolati o'zgarsa yoki boshqasiga o'zgartirilsa ma'noviy yig'indi ham predmetning dastlabki matnli holatiga qarab o'zgaradi. Ma'lumot mazmuni va tuzilmasiga tegishli bo'lgan semantik va sintaktik darajalarga, ya'ni matn kategoriyalariga kelsak, biz aynan ular nutqiy asarlarning ekvivalentligini belgilab berishini misollar orqali keltirib o'tdik. Milliy xos so'zlar tarjimon tomonidan transliterasiya usuli orqali matn ostida izohlab berilgan. Transliterasiya usulining sharti, asliyatdan ko'chirilgan so'zlarga izoh berishni unutmash kerak, aks holda kitobxonda tushunmovchilik tug'dirishi mumkin.

Tarjimada mutarjim mazmun va ma'hoga aynan mos tushuvchi so'zlarni qo'yib o'girish bilan tarjima ekvivalentligiga erishgan. Tarjimonning ma'naviy bilimlari qanchalik chuqur va keng bo'lsa, badiiy tarjima matnining ekvivalentlik darajasi shunchalik yuqori bo'lishi mumkinligiga amin bo'ldik.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бхишам Сахний. Басантий (Амир Файзулла таржимаси). – Т: Turon-Iqbol, 2010.
2. भीषम साहनी. बसंती. नवीन शाहदर, नाइ दिल्ली १९८३
3. Лайонз Джон. Лингвистическая семантика // Языки славянской культуры. – М., 2003.
4. Комиссаров, В. Н. Лингвистика перевода. – М.: Международные отношения, 1980.
5. Сирожиддинов Ш., Одилова Г. Бадий таржима асослари. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2011.
6. Khodjaeva N. Semantics of kinship terms as a form of address in Uzbek translations of Premchand // Theoretical & Applied Science, 2019. – V. 8. – PP. 107-110.

EFFICIENCY OF DIFFERENTIATED INSTRUCTION IN TEACHING ENGLISH

Saodat NURTDINOVA,

"International School of Finance Technology and Science" teacher of English.

Annotatsiya: Maqolada til o'rgatishda differentsiallashtirilgan ta'lim tushunchasi o'rganilib, uning talabalarning o'quv jarayonida faolroq va samarali bo'lishiga yordam berishdagi roli ta'kidlangan. Unda differentsiallashning turli jihatlari, jumladan, uning ta'riflari, ahamiyati, strategiyalari, afzalliklari va kamchiliklari keltirilgan va misollar taqdim etilgan. Ta'kidlangan asosiy fikrlar content differensiyasi, jarayon differensiyasi, o'quv muhiti va talabalar mahsuloti differensiyasini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: differentsiatsiya, differentsiallashtirilgan ta'limning muhimligi, differentsiallashtirilgan ko'rsatmalarning turlari va misollari, differentsiallash tarixi, differentsiallashtirilgan ta'limning afzalliklari va kamchiliklari, tarkibni differentsiallashtirish, jarayonni differentsiallashtirish, o'quv muhiti va talabalar mahsulotini differentsiallashtirish.

Introduction. Each student possesses a distinct learning style, just like how every individual has a unique fingerprint. It is likely that students do not all comprehend a subject in the same manner or possess the same level of proficiency as they frequently have diverse backgrounds and varying prior experiences. It might be challenging to educate effectively while attempting to deliver same content and resources to all kind of students simultaneously. So, how can teachers optimize the delivery of their classes to ensure they reach all students in the class? In order to respond to this question, this article aims to provide a summary

of essential practices that enhance effective teaching for English Language Learners (ELLs). It sheds light on the definition, history, strategies, advantages and disadvantages of the differentiated instructions which is essential in language teaching.

Concept of differentiated instructions. Differentiated instruction is a pedagogical approach in which teachers optimize learning outcomes by tailoring instruction and evaluation to individual student characteristics. It entails utilizing a range of instructional methods to exceed the various learning demands of students. Since ELLs have a wide range of prior knowledge, linguistic abilities, and educational experiences, this method to English language teaching (ELT) is beneficial for them. In spite of their specific characteristics, learners are expected to master the same skills, concepts, and theories and it is quite difficult to support all students in their academic success.

Differentiated instruction—also referred to as differentiated learning or, simply, differentiation in the context of education—means tailoring instruction to each student's needs. As a result, the teacher responds to the requirements of the learners by giving them a variety of possibilities for learning. Furthermore, according to Tomlinson and Imbeau (2023), differentiating instruction entails a teacher seeing and comprehending the differences and similarities between each of his or her students before using this knowledge to organize instruction.

According to Hattie (2012), teaching is "demonstrating and assisting someone in learning how to do something, providing instructions, directing the study of something, providing skills, and leading to know or understand." It is advised that teachers modify their lessons in accordance with the demands of their learners to deliver it appropriately. It is based on the idea that every single student who enters a classroom brings with them a variety of cultural, linguistic, intellectual, and life experiences (Gibson and Hasbrouk, 2008). They also have various learning requirements, expectations, and styles. To put it another way, no two learners are likely to have the same skills, life experiences, or needs. Therefore, Dixon et al. (2014) emphasizes that differentiated education requires teachers to consider a variety of strategies when developing lessons, delivering them, and evaluating their students' progress.

The origin of differentiated instructions. The concept of differentiated education emerged when students of varying ages were taught by a single teacher in cramped one-room schoolhouses. Students' identical learning capacities were brought to light as the educational system transitioned to graded schools. However, the implementation of achievement assessments in 1912 led to the discovery of disparities in students' aptitudes across various educational tiers.

Congress enacted the Individuals with Disabilities Education Act (IDEA) in 1975 to ensure that students with disabilities have equal access to public education. To reach this learner group, several educators used tactics for differentiated instruction. Following its successful implementation, No Child Left Behind mandated in 2000 that schools implement more personalized and skill-based curricula. Research by Wilson (1994) highlights the critical need of incorporating diversity into classroom instruction. Among the several methods of training she tested, she discovered that lectures yielded the lowest retention rates (only 5 to 10% after 24 hours). The most effective methods for improving memory retention are taking part in group activities, practicing what you've learned after exposure, and teaching others.

Methods and instances of differentiated instruction. Tomlinson (2001) proposes four key areas—content, method, product, and learning environment—that teachers may use to differentiate education.

Content differentiation. Students who aren't well-versed in a subject may have to settle for less rigorous forms of retention and comprehension when given classwork. Learners who have a basic understanding could be required to implement and analyze the material, while students with advanced proficiency could be tasked with activities related to assessing and developing. Examples of differentiation activities include matching vocabulary words to their definitions.

- Read a section of text and respond to associated inquiries.
- Think about a situation where a story character goes through a different outcome.
- Make a difference in the narrative between facts and views.
- Find the author's position and provide evidence to back up their viewpoint.
- Make sure you outline the lesson in a PowerPoint presentation.

Process differentiation. Each learner possesses a favored style of learning, and effective differentiation

involves presenting the content in various styles: auditory, kinesthetic, visual, and verbal. This approach considers individual student needs for teacher support and enables learners to choose to work in small groups, pairs, or solo. While certain pupils may thrive with individualized attention from the instructor or the classroom assistance, others may excel independently. Educators may boost the learning process by providing tailored assistance according to each student's specific requirements. A few instances differentiating the process:

- Supply textbooks catering to both verbal and visual learners.
- Make audio books accessible to learners who study by hearing.
- Give kinesthetic learners the option to complete an online multimedia assignment.

Product differentiation. The outcome is the culmination of the student's work at the conclusion of the lesson, showcasing their proficiency of the subject matter. Assessment can take the form of examinations, projects, or various other endeavors. Instructors have the ability to allocate tasks to students that showcase their understanding of the subject matter based on their preferred learning method. Illustrations for differentiating the final product:

- Reading and writing: learners are tasked with writing a book report.
- Students with visual impairments make a graphical representation of the story.
- Students that possess Auditory Learning abilities deliver an oral report.
- Kinesthetic learners create a diorama to visually represent the story.

Differentiation of the learning environment.

There are physical and psychological aspects to an optimal learning environment. It is essential to have a flexible classroom design that can accommodate different types of work, including both individual and group projects. Teachers, from a psychological point of view, should use methods of classroom management that foster an environment that is both safe and supportive of student learning. Some examples of environmental differentiation:

- Organize learners into reading groups to engage in a debate regarding the task.
- Offer learners the choice to read autonomously if they desire.
- Establish tranquil environments free from interruptions.

Benefits and drawbacks of differentiated instruction. Implementing differentiation in the classroom offers benefits, but it also results in an increasing workload.

Ford (2009) argues that 70 percent of adolescent learners will benefit from differentiated instruction, regardless of their socioeconomic background—whether they come from middle- or upper-class households, low-income households, families living in poverty, or families with English language learners. Today, too many middle schools assign their kids a curriculum that requires them to study the same texts and do the same tasks. Unfortunately, rather than advancing them, this puts too many students behind. The diversity of the learners in the classroom should therefore be taken into account when formulating instructions to maximize learning for all students. King-Shaver and Hunter (2003) emphasized that the biggest error made by educators over the ages, has been treating every child as if they are different forms of the same person. As a result, teachers have felt justified in teaching all students the same material in the same methods.

In his study, Weselby (2014) emphasizes the efficacy of individualized education in addressing the needs of both high-achieving students and individuals with varying degrees of disability. Moreover, according to Wilson (1994), providing students with additional learning options increases their accountability for their personal development. In support of these assumptions, Smit and Humpert (2012) also state that classrooms where educators implement differentiated classes experience a corresponding increase in student engagement and a decrease in disciplinary issues. Hattie (2012) recommended using differentiated instruction in language classrooms due to the following reasons. First, differentiated education places an emphasis on each student's unique academic demands and learning style. Teachers can adjust the syllabus's material by changing their teaching strategies to better fit their students. Furthermore, it encourages critical thinking in children, provides them a chance to show what they have learned, and creates a feeling of equality for everyone despite any potential learning disabilities. Finally, differentiated learning gives students greater opportunities to excel academically.

However, the idea has drawbacks even though it can make learners study more efficiently since it can take a lot of time, and at its worst, it might even cause them to have lower expectations in the classroom.

Drew (2021) provides some worthy drawbacks of differentiation stating that it is costly in terms of both time and resources. Moreover, he highlights that it is unattainable to differentiate instruction for an entire class of pupils, as they all have different learning preferences. The 35 students in your class cannot have different lessons since there are not enough hours in the day, claims Drew (2021). The most surprising and innovative argument against this assumption was provided by Sisson (2022) who offers teachers to use Artificial Intelligence (AI) in differentiation to save time and resources as well. He shares with some teachers' experiences where they succeeded in utilizing this specific application which could differentiate the content, process and product in seconds according to the requirements provided in chat.

Conclusion. This article focuses on the term and the significance of the differentiated instruction in teaching language providing data about its various definitions, historical background, ways of implementation as well as its pros and cons. Having analyzed and synthesized every aspect of differentiated instruction, it can be concluded that this strategy is an effective 21st-century method of teaching languages in schools, colleges and universities. It aids teachers in considering how to teach in a way that is most effective while also assisting students in overcoming obstacles to learning whether it is about content, process, product or the learning environment differentiation. Despite some barriers that educators can face while implementing this approach, they ought to apply it skillfully finding some innovative ways to overcome.

References:

1. Baecher, L. (2011). Differentiated Instruction for English Language Learners: Strategies for the Secondary English Teacher. *Wisconsin English Journal*, 53(2), 64–73.
2. Dixon, F. A., Yssel, N., McConnell, J. M., & Hardin, T. (2014). Differentiated Instruction, Professional Development, and Teacher Efficacy. *Journal for the Education of the Gifted*, 37(2), 111–127. <https://doi.org/10.1177/0162353214529042>
3. Drew, C. (2021, April 29). Differentiated Instruction - Strategies, Pros & Cons (2020). Helpful Professor. <https://helpfulprofessor.com/differentiated-instruction/>
4. Ford, K. (2019). Differentiated instruction for English language learners. *Colorín Colorado*. <https://www.colorincolorado.org/article/differentiated-instruction-english-language-learners>
5. Gibson, V., & Hasbrouck, J. E. (2008). Differentiated instruction : grouping for success. McGraw-Hill.
6. Shaver, B., & Hunter, A. (2003). Differentiated Instruction in the English Classroom. Heinemann Educational Books.
7. Sisson, C. (2022, December 16). Benefits of Differentiation in the Classroom | Houghton Mifflin Harcourt. *Www.hmhco.com*. <https://www.hmhco.com/blog/benefits-of-differentiation-in-the-classroom#:~:text=The%20benefits%20of%20a%20differentiated>
8. Smit, R., & Humpert, W. (2012). Differentiated instruction in small schools. *Teaching and Teacher Education*, 28(8), 1152–1162. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2012.07.003>
9. Tomlinson, C. A. (2001). *How to Differentiate Instruction in Mixed-ability Classrooms* (2nd ed.). Pearson/Merrill Prentice Hall.
10. Tomlinson, C. A., & Imbeau, M. B. (2023). *Leading and Managing a Differentiated Classroom*, 2nd Edition. In ERIC. ASCD. <https://eric.ed.gov/?id=ED625968>
11. Weselby, C. (2014). Differentiated Instruction: Examples & Classroom Strategies. *Resilient Educator*. <https://resilienteducator.com/classroom-resources/examples-of-differentiated-instruction/#:~:text=Differentiating%20instruction%20may%20mean%20teaching>
12. Wilson, L. O. (1994). *Every Child, Whole Child: Classroom Activities for Unleashing Natural Abilities*. Zephyr Press.